

PERCZEL OLIVÉR

BUFFALO BILL MAGYARORSZÁGON

1906. június 16–július 22.

A *Buffalo Bill* név világszerte ismert. A név hallatán mindenki az amerikai Vadnyugatra gondol, és nem véletlenül. De, hogy ki volt ő valójában: kiemelkedő vadnyugati vadász, színész, az indiánok kizsákmányolója, esetleg amerikai Robin Hood, avagy cirkuszos mutatványos és üzleti vállalkozó? Egy kicsit mindegyik egy személyben. Alakját a legendák köde borítja, amihez hozzájárultak a róla írt ponyvák¹, szépirodalmi művek², az életéről forgatott filmek³, és a képregények⁴ is. A legendáknak gyakran van némi történeti magjuk, miként ebben az esetben is. Az alábbiakban Buffalo Bill életének eddig nem vizsgált szakaszát mutatjuk be, a történeti Magyarországon tett turnéját elevenítjük fel.⁵

Buffalo Bill

Nem célunk az egész életét részletesen bemutató életrajzot közölni Buffalo Billről,⁶ mégis vázlatosan meg kell ismerkednünk vele. *William Frederick Cody* 1846. február 26-án született Iowában. Apja Isaac Cody születése után nem sokkal Kansas államba vándorolt, ahol a határ menti háborúk áldozata lett. William

1 Több mint egy tucatnyi író mintegy 1700 ponyvaregényt írt képzelt kalandjairól. *Hahner*, 2011. 265. p.

2 *Thomas Berger*: Kis nagy ember visszatér. Budapest, 2010.

3 Az első filmet még életében forgatták róla 1911-ben, amelyben Cody önmagát játszotta. Ezt napjainkig 28 film követte.

4 *Lucky Luke*: Circus Western kalandjának alapját vélhetően Buffalo Bill cirkusza adta.

5 Munkámat minden barátom, kollégám érdeklődve figyelte, akiktől nagyon sok tanácsot, segítséget kaptam. E helyen is megköszönöm támogatását Á. Varga Lászlónak, Herédi Attilának, Hlbocsányi Norbertnek, Horváth J. Andrásnak, Lugosi Andrásnak, Nagy Sándornak, Rácz Attilának, Sipos Andrásnak, Timkó Zsoltnak, Török Péternek. De leginkább feleségemnek Zsuzsinak vagyok hálás, hiszen az ő türelme vezetett el ideig, mivel az utóbbi időben Buffalo Bill bizony beköltözött családjunk közé, az egész társulatával együtt!

6 Habár magyar nyelven ilyen még nem jelent meg. Életrajzáról csak egy-két cikk és néhány rövid fejezet szól a vadnyugattal foglalkozó munkákban.

tizenegy évesen dolgozni kezdett, a Russel, Majors and Waddel-féle szállítmányozási cég szolgálatába állt afféle lovas küldöncként. Egy év után megpróbálkozott az aranymosással, de a szerencse nem köszöntött rá. 1860-ban új vállalkozásban, a Pony Expressben lett lovas futár. E híres vállalkozásban (amely csak egy éven át tartott, mivel a távíró elterjedése feleslegessé tette) naponta 250 mérföldet kellett lovagolni völgyeken-hegyeken át, veszélyes terepen, akár banditákkal is megküzdve. A küldeményt minden körülmények között meg kellett védeni, dacolva a szélsőséges időjárással. Cody — ekkor még csak tizenegy évesen — egy alkalommal állítólag 500 mérföldet tett meg. A polgárháború kezdetekor beállt a rabszolgák felszabadításáért küzdő Chandler és Bill Tuff vezetésével működő csapatba. Ekkor és később az indián háborúk során is nyomkeresőként segítette a hadsereget. Az indiánoktól megtanulta a bölényvadászat fortélyait, és ezt a tudást kamatoztatva, vadásznak állt a nagy kelet–nyugati vasútvonal építésénél. A Kansas Pacific vasútépítő vállalat megbízása napi tizenkét bölény elejtésére vonatkozott, amit Cody nem egyszer túl is teljesített. Állítólag 1867–1868-ban 4280 bölényt ejtett el. Bölényvadászként elért sikerei miatt ragadt rá a neve is: Buffalo (Bölény) Bill.⁷ A név ekkora már foglalt volt, ezért, hogy valóban ő legyen a legjobb bölényvadász, egy párviadalban le kellett győznie vetélytársát Billy Comstockot. A nagy látványosságnak örvendő vadászaton Cody 69:46-ra nyert,⁸ és ténylegesen kiérdemelte a legnagyobb bölényvadász címet. Miután a vasút két vége összeért, Bill a felderítők vezetőjeként szolgált a kansasi Hays erődben állomásozó 5. lovasezredben. Részt vett tizenhat csatában az indiánok elleni hadjáratokban, és feladatát oly kitűnően látta el, hogy a hadügyminiszter 100 dollár jutalomban részesítette.⁹

Időközben híre ment vakmerőségének, bátorságának, és egy író, Edward Zane Caroll Judson (írói nevén: Ned Buntline) fantáziát látott benne. Buntline az akkoriban népszerű ponyvaregények írójaként a határvidéken keresett új élményanyagot. Bill kitűnő forrásnak bizonyult, háromheti közös időtöltés, anekdotázás alatt az író szorgosan jegyzetelt, majd miután visszatért New Yorkba, írni kezdte a kalandos történeteket. Az első story 1869-ben jelent meg a New York Weekly című lapban, utána sorra jött a többi is, fokozatosan hosszé varázsolva Codyt. Népszerűségét bizonyítja, hogy amikor befolyásos külföldiek látogattak Amerikába

7 *Dee Brown*, 1980. 79–80. p.

8 *Kovács*, 2004. 60. p.

9 Ami akkoriban tekintélyes összegnek számított. *Hahner*, 2011. 264. p.

felkérték, hogy legyen a kísérőjük.¹⁰ Az egyik ponyvából Fred Meader drámát írt: „Buffalo Bill, a végvidék királya” címmel, amelyet hatalmas sikerrel játszottak a színházakban.¹¹ 1872-ben meghívták Chicagóba a róla készült színdarab bemutatójára, ahol felkérték, hogy legyen színész és alakítsa önmagát. Ekkor kezdődött Buffalo Bill színpadi karrierje, ami végigkísérte útján. Habár nem volt jó színész, de jó humorú előadó, igazi show-man volt, és a közönség szerette. 1872-től egy évtizeden át ősztől-tavaszig színházakban játszott, nyáron pedig idegenvezető volt, és a hadsereget is segítette nyomkeresői tehetségével. Átélt kalandjait azután Ned Buntline leírta, színre vitte, majd Cody újra eljátszotta azt, a közönség nagy meglepedésére.

1882. július 4-én a szórakoztatás újabb formájával próbálkozott: ez volt a nyílt színi lovas bemutató, valódi bölényekkel, céllövészettel. A közönség imádtá, és útjára indult egy új műfaj, a western-revü vagy western cirkusz „Buffalo Bill’s Wild West” címmel. Szereplői valódi indiánok, valódi cowboyok, igazi állatok voltak. A show látványos elemeket vonultatott fel: látható volt a rodeó fő eleme, a vad csikó betörése, a nézők átélhettek postakocsi támadást, a lovasság támadását, a harci színekkel kifestett indiánok rikoltozását és még sok különféle izgalmas lovasbemutató követte egymást a kétórás műsorban. Igaz, hogy a cowboyok tiszta ruhákban léptek fel, az indiánok kifestve, hatalmas tolldísszel a fejükön mutatkoztak (a jelenet tehát nem volt hiteles), mégis a közönség egyfajta etnográfiai bemutatóként értékelte a show-t, és ujjongva fogadták mindenhol. Az 1885-ös évad leghíresebb vendégszereplője Ülő Bika nagyfőnök volt, akivel Cody olyan jó barátságba került, hogy az évad végén egy szürke lovat, és egy fehér kalapot adott neki ajándékba, amelyet a főnök, nagy becsben tartva élete végéig megőrzött.¹² A főnök mellett emelte a műsor fényét Kis Annie Oakley, aki oly biztosan lőtt, hogy kilőtte a cigarettát férje szájából, vagy bárkiéből, aki alávetette magát a mutatványának.

1887-ben Viktória királynő uralkodásának 50. évfordulójára Londonba látogattak, ahol a királynő mellett a produkciót megszemlélte a görög, dán, szász és a belga király is.¹³ Az európai turné során a Vatikánban is felléptek, ahol a pápa áldását adta a produkcióra. Az 1893-as chicagói világiállításra Bill különleges programmal készült: a cirkusz műsorát kibővítette afrikai beduinokkal, cári ko-

10 A leghíresebb vendége II. Sándor orosz cár harmadik fia, Alekszej nagyherceg volt.

11 Vadnyugati, 1985. 13. p.

12 Utley, 2004. 319. p.

13 Hahner, 2011. 266. p.

zakkokkal, német ulánusokkal és angol dzsidásokkal, a show címe pedig Buffalo Bill's Wild West and Congress of Rough Riders of the World (Buffalo Bill vadnyugata és a világ vad lovasainak találkozója) lett. Tündöklésének legfényesebb időszaka ezzel a műsorral kezdődött, ezután ezzel a produkcióval járták Amerikát, és 1902–1906 között újabb európai turnét is tettek.

Ekkor látogattak el Magyarországra, útjuk állomásait az 1. táblázatban részletezzük. Teljesen egyet kell értenünk Berkes Ildikó gondolataival, amikor így ír: „*A film megjelenése előtt Buffalo Bill vadnyugati cirkusza teremtette meg az amerikai nyugat leglátványosabb és egyben leghitelesebbnek ható audiovizuális illúzióját.*”¹⁴ 1894-ben Edison asszisztense fél perces rövidfilmjének témájául Cody cirkuszát választotta. Így tehát a westernfilmek történetének kezdete is Billhez kötődik.¹⁵ Később szintén sok dokumentumfilm készült róla, de ironikus módon a film okozta népszerűségének hanyatlását is, hiszen a filmek elterjedése miatt ment csödbe a vállalkozása 1913-ban. Életét szegényen és magányosan fejezte be 1917-ben, hírneve azonban fennmaradt, az általa alapított Cody nevű város révén is, ahol napjainkban egy igen népszerű múzeumban¹⁶ tekinthetők meg relikviái.

Budapest (1906. június 16–24.)

*„Midőn beáll a nyári hő,
Az indiánus Pestre jő,
És bevonul a Tattersallba,
Melyet egy hétig tart megszállva.*

*Fején hatalmas tarka toll,
Naponta kétszer lovagol,
Délután annak aki gyermek,
Este viszont a felnőtteknek.*”¹⁷

14 Berkes, 1986. 154. p.

15 Berkes, 1986. 40. p.

16 Buffalo Bill Historical Center, Cody, Wyoming, USA (www.bbhc.org)

17 Pesti Hírlap, XXVIII. évf. 171. sz. 5. p. 1906. június 23. A vers szerzője Elta, vagyis Heltai Jenő volt. A további versszakok kifigurázzák az indiánokat a fővárosi verekedéseik miatt (lásd később). Az írónak úgy látszik, egyáltalán nem tetszett az amerikai produkció, június 22-én megjelent írásában (Pesti Hírlap, XXVIII. évf. 170. sz. 9–10. p.) egyenesen csalással vádolta Bill-t. Azt sugallta, hogy az indiánok, csak beöltözött statiszták, nem valódiak. Sajnos ez a

A Buffalo Bill Wild West vállalat második európai körútja Angliában kezdődött 1902 telén, és ott léptek fel három éven át. 1905 tavaszán hajóztak át az öreg kontinensre Franciaországba, majd egy egész évadnyi szereplés után az 1906-os évet Olaszországban folytatták. Az itáliai területek után következtek az Osztrák-Magyar Monarchia nagyobb városai, majd Németország és Belgium zárta a sort. Budapestre Bécsből futottak be a vállalat vonatai, de az érkezést megelőzték a hivatalos teendők. A Buffalo Bill Wild West nevű vállalat magyarországi ügyeivel megbízott ügyvéd dr. Pekár Imre volt, aki pontosan intézte a társulat minden hivatalos dolgát. A budapesti lóversenytér, a Tattersall¹⁸ igazgatóságától már az év elején, 1906. január 27-én megkérték a területfoglalási engedélyt¹⁹. A Tattersall titkára közölte velük, hogy a területet csak május. 30 után adják bérbe, 10 napnál rövidebb időszakra 2000 koronáért, ezután minden napért újabb 200 koronát kellett volna fizetnie az amerikai cégnek. A területet sík, ép állapotában adják át, és annak megőrzése érdekében még 1000 koronát kellett a lóversenypálya igazgatóságának befizetni kaució gyanánt. A titkár ellátta az ügyvédet további teendőkkel is: játékgengedélyt kellett kérni a Székesfővárosi Tanácstól, külön engedély kellett a vízhasználatra, és még maximum 30 darab legjobb helyekre szóló ingyenjegyet is kértek maguknak. A Budapesti Tattersall Részvénytársaság vezetése 1907. év januárban tartott közgyűlésén értékelte az előző év eredményeit. Az évértékelés szerint: „1906. évi zárszámadásaink oly eredményt tárnak tisztelt részvényes társaink elé, melyhez még megközelítőt sem volt alkalmunk a lefolyt 28 üzletév alatt elérnünk.” Ehhez a pozitív mérleghez járult hozzá a 2000 koronás bérösszeg is.²⁰

A jótanácsok után az ügyvéd megkérte a játékgengedélyt Budapest Székesfőváros Tanácsától 1906. május 23-án, pontosan 10 napra, június 15–24 közötti időszakra.²¹ Elküldték a Tanács részére a Tattersall-lal kötött szerződésük másolatát, egyben vízhasználati engedélyt és a fogyasztandó víz mérésére egy külön vízóra felállítását kérték. Továbbá kérvényezték a szállítmányozási adó összegének átalányban történő megállapítását, és külön kiemelték, hogy ez az adó kisebb összegű legyen, mint a velük üzleti kapcsolatban álló ám jóval nagyobb Barnum and

valótlan állítás ragadós volt, a turné egyéb helyszínein megjelenő lapokban rosszindulatú újságírók tollából e vád többször előkerül.

18 A híres angol lókereskedő, Tattersall után elnevezett részvénytársaság által működtetett lóväsártér, ügetópálya és lovarda nagy kiterjedésű területe a Központi-Keleti pályaudvar mellett a Külső Kerepesi út és a Kerepesi temető között helyezkedett el.

19 BFL IV.1407.b. IX. 1922/1900., Lásd Függelék 1. dokumentum.

20 BFL VII. 2. e. Budapesti Tattersall Rt. régi Cg. 1877/363, Cg. 47, Okm. 162. 559. d.

21 BFL IV.1407.b. IX. 1922/1900., Lásd Függelék 2. dokumentum.

Bailey cirkuszé.²² Ehhez kapcsolódóan kértek információt a szegényalapba befizetendő összegről is. A tanács június 7-én tartott ülésén figyelembe vette a vállalat kérését, ezért a cég szállítmányai után a városi vámot 1628 korona 85 fillérben állapította meg.²³ Aznap tárgyalták a szegényalap kérdését is, a kirovandó összeget 1400 koronában határoztak meg. A játékkengedély kiadására a rendőrfőkapitány volt az illetékes. A mutatóványok ellen nem volt kifogásuk, csupán aggodalmukat fejezték ki az iránt, hogy az átlag 4 koronával számolt, és így 500.000 koronát meghaladó bevétel ki fog vándorolni Magyarországról. Intézkedett a tanács a vízhasználatról, kérte a vízvezetéki igazgatóságot, hogy saját hatáskörükben intézkedjenek a cirkusz vízellátását mérő óra felállításáról, és a vízdíj kivetéséről.²⁴

Mivel a nézőtér építményéről nem voltak adataik, azt még az előadások előtt megvizsgáltatták a színházvizsgáló bizottság kiküldött tagjaival. A bizottság, miután megvizsgálta a nézőtérül szolgáló faemelvényt, jegyzőkönyvet vett fel észrevételeiről. A jelentésben leírtakat Boda Dezső rendőrfőkapitány mind figyelembe vette, és ennek alapján adta ki az engedélyt,²⁵ amelyben fontos kikötések voltak. Mivel a főkapitány felelt a rendért és a biztonságért, kikötései között az emberi élet megóvására vonatkozó intézkedések szerepeltek. Megkövetelte, hogy a nézősereg szabadon járhasson le-fel az ülőhelyek között, ennek érdekében az alsó és a legfelső széksorokat lezáratta. Szabad utat biztosított a Külső-Kerepesi út felé, elkerülendő a tömeg összetorlódását, és megtiltotta a dohányzást, illetve rendelkezett víztartók elhelyezéséről is. Kitért a világításra is, határozata szerint különösen a főbejáratot kellett megvilágítani erős lámpákkal. Magyar nyelvű útba igazító táblák kihelyezését rendelte el, és megfelelő számú magyarul beszélő irányító személyzet munkáját írta elő. A főkapitány komolyan biztosította a helyszínt, lovas rendőrök, gyalogosok, és a tömegben elvegyülő detektívek munkáját is elrendelte. A vállalatot kötelezték arra is, hogy a mentőegyesülettel vegye fel

22 James Baileyt „a show business kis Napoleonja”-ként is nevezték. 1880-ban hozták létre a reklámhadjáratáról hírhedté vált Phineas Barnummal közös üzletüket, amely Barnum and Bailey néven működött, és önmagát a „világ legnagyobb cirkusza”-ként reklámozta (az is volt, 12.000 néző fért el a sátruk alatt). Budapesten 1901 áprilisában léptek fel, majd magyarországi körutat tettek. Barnum and Bailey cirkuszában az előadások három manézsban, két színpadon és egy az egészet körülvevő ellipszis alakú pályán gyakran egy időben zajlottak. Sokban hasonlított erre a Wild West kialakítása. A két nagyvállalat üzleti kapcsolatban állt egymással, és a pénzügyi támogatás mellett Bailey győzte meg Buffalo Billt, hogy egész napos show-t csináljon.

23 BFL IV.1407.b. VI. 813/1901, Lásd Függelék 4. dokumentum.

24 BFL IV.1407.b. IX. 1922/1900, Lásd Függelék 3. dokumentum.

25 BFL IV.1407.b. IX. 1922/1900., Lásd Függelék 5. dokumentum.

a kapcsolatot, és így gondoskodik az esetlegesen előforduló balesetek megelőzéséről.

A különféle engedélyekért a vállalat összesen 2163 korona befizetésével tartozott. A lovas mutatványokért 1704, a lovas show utáni varieté-ért 243, végül a mellék-mutatványos sátor működtetéséért 216 korona volt a tarifa. Tehát az állam és a város kasszájába összesen 7247 korona 50 fillért (területfoglalási díj, vám, szegényalap, engedélyek) kellett befizetnie az amerikai vállalatnak, ami nem is nagy összeg, figyelembe véve, hogy valószínűleg már az első előadás után megtérült számukra. A hivatalos teendők még ezek után sem zárultak le, ugyanis az állatokat is meg kellett vizsgáltatniuk a helyi állatorvosokkal.²⁶

Miközben a cirkusz ügyvédje a hivatali teendőket intézte, a fővárosban már hetekkel korábban komoly reklámtevékenységet fejtettek ki a társaság munkatársai. Minden hirdetőoszlopra színes plakátokat ragasztottak, emellett a sajtó is élénken foglalkozott jövetelükkel. Az újságok rövid hírekben számoltak be arról, hogy „*Buffalo Bill látványossága jövő héten érkezik Budapestre és 16-án kezdi meg érdekes előadásait a Tattersallban szabad ég alatt, de fedett nézőtérrel.*”²⁷ Ugyanezen a napon jelent meg a lapok hasábjain a várost is elárasztó plakátok kicsinyített mása: „*Érkezik csak 9 napra! Naponta két előadás, délután 2 1/2 órákor, este 8 1/2 órákor. Az esti előadás semmiben sem különbözik a délutánitól. Minden ülés vízmentes vászonnal van védve.*” A hirdetmények kiemelték a show különlegességét és egyedülálló voltát: „*A világ legmerészebb lovasai. Cody W. F. ezredes, Buffalo Bill személyes vezetése és előadása alatt.*” „*Eredeti kiállítás melynek utánpótlása lehetetlen. Egyetlen a világon. Egyesítés amilyent eddig még nem lehetett látni, még a világ egyetlen lovassági iskolája által sem, ami a bátorságot és a merészséget illeti.*” Felsorolták a jelentősebb produkciókat: „*Amerikai zuavok, az Egyesült Államok civil katonasága, arabok, beduinok, orosz kozákok, amerikai cowboysok, egy csoport japán samurai, 100 bátor vörösbőrű.*” A plakátok szövege a vállalkozás profi színvonalára, a nézők kényelmes szórakozására is céloz: „*Különleges villamos világítás által nagyszerűen kivilágítva. Az előadás minden időjárásnál tartatik meg.*” Szokatlanul nagy méreteit már a hirdetmények szövege is kiemeli: „*Három külön vonat 800 ember 500 ló.*”²⁸

26 BFL IV.1479.a. 724. kötet iktatókönyv 10734. bejegyzés. A vizsgálatot a bejegyzés szerint Anger Sándor kerületi állatorvos végezte, a vonatkozó iratot azonban 1931-ben kiselejtezték.

27 Pesti Hírlap, XXVIII. évf. 156. sz. 14. p. 1906. június 8.

28 Itt némi csúsztatást fedezhetünk fel, hiszen a vállalatnak 486 alkalmazottja volt, akik közül 150 személy szerepelt a műsorban, a többiek különféle munkákat láttak el. A lovak száma 183 volt, nem pedig 500. Ld. Függelék 2. dokumentum.

Erkezik csak 9 napra!
 Budapest, június hó 16-tól, június hó 24-ig a Tattersallban.
 Naponta két előadás, délután 2¹/₂ óraker, este 8¹/₂ óraker.
 Hónapont délután 1 órától, este 7 órától kezdve.
 Az esti előadás semmiben sem különbözik a délutánitól. — Minden tölés vízmentes vászonnal van védve.

BUFFALO BILL'S WILD WEST

A Congress of Rough Riders of the World
 (a világ legmerészebb lovasai)
GODY W. F. ezredes, „Buffalo Bill“
 személyes vezetése és előadása alatt.

Semmi üzleti fogás, igazán az utolsó körutazás.

Soha vissza nem jönnek! Minden halasztás lehetetlen! Nézzék meg ezen kiállítást.

Három különvonal.
800 ember. — 500 ló.

Eredeti kiállítás
 melynek utazása lehetetlen.

Egyetlen a világon.

Első egyetlen és univerzális
 egyesítés
 amilyent eddig még nem lehetett látni, még a világ egyetlen lovasági iskolája által sem, ami a bátorságot és — merészséget illet. —

Amerikai zuavok,
 az Egyesült Államok civil katonasága.

Arabok. — hehélik. — Rifors. — Rifpiratok. — Orosz kozákok. — Rooseveltnek Rough Ridersel. Amerikai cowboysok.

„Buffalo Bill“
 a lovas lovászok mestere, csodálatos löveggyakorlatával végzett lovon.

Az előadások mindig és mindenhol egész terjedelmükben, teljes alakban, minden rövidítés nélkül tartatnak meg a legnagyszerűbb arénában.

Különleges villamos világítás által nagyszerűen kivilágítva.

Az előadás minden időjárásnál tartatik meg:

Egyetlenegy belépti jogy fejjogosít, az összes hirdetett látványosságok megtekintésére.

„BUFFALO BILL“ helyárni!

Első hely 2 korona; szánoszott hely 4 korona; fenntartott hely 5 korona; páholy-ülés 8 korona. Egész páholy (6 személy részére) 46 korona.
 Gyermekek 10 éven alul félárakat fizetnek.

Jegyek előre válthatók a 1, 5 és 8 koronás helyekre,
 június hó 15-től kezdve naponta 9-4 óráig **Bárd Ferenc és Testvére-nél, Andrássy-ut 2. sz.** — Előjegyzéseket a 4, 5 és 8 koronás helyekre, valamint páholyokra, **Bárd Ferenc és Testvére, Kosuth Lelepos-utca 4. szám,** már most fogad el minden egyes előadásra.

Amerika
 az első utazókidejében.

A deadwoodi gyorsposta támadó rablók által bevették.

Egy kivándorló csapat támadása.

A híres cowboys és cowgirl.

Egy gyarmatos tanya elvége.

Egy csoport japán „Samurai“ antik és modern hadi gyakorlatokkal.

Mexikói parasztek és vaquerosok.

Dél-Amerikai gauchos.

Kubáni hazafák.

100 hátor vörösőrök.

A vad háború legmeghatóbb jelenete.

A „Little Big Horn csata“ vagy „Custer utolsó menekvése“.

A műsor hirdetése a lapokban
 (Budapesti Hírlap
 1906.június 14.)

A plakátok közepén különféle érdekes, a figyelmet felkeltő, vagy éppen izgalmas jelenetek ábrája volt látható: tolldíszes indián alak kezében tollas lándzsájával, indián asszony, hátán csecsemőjével, Buffalo Bill ahogy éppen lovát ugratja, kezében célzásra tartott pisztoly, orosz, kozák, arab lovas stb. A plakát alján voltak olvashatók a helyárák: „*első hely 2 korona, számozott hely 4 korona, fenntartott hely 5 korona, páholy ülés 8 korona. Egész páholy (6 személy részére) 48 korona. Gyermekek 10 éven alul félárat fizetnek.*”

A sátor alatt 7500 (!) ülést helyeztek el, amelyek közül a legtöbb a két koronás hely volt. Ahogy a plakátok reklámozták, a programban több nemzet képviseltette magát. Felléptek cowboyok, kozákok, mexikóiak, arabok, dél-amerikai indiánok, bemutatva nemzetük jellegzetes lovaglási módjait. A közönség láthatott még céllovászatot, postakocsi támadást, angol és amerikai katonai lovassági bemutatót, de japán akrobatákat is. A show-nak maga a tábor is része volt: a közönség megbámulhatta, hogy az indiánok tényleg tipikben (a jól ismert csúcsos sátor) laknak, hogy étküket tábortűznél főzik, a csecsemőiket hátukra kötve hordják. Az aréna mellett itt volt a mellék-mutatványos sátor is, és az előadások után varieté előadásait tartottak. A tábor körül pedig mindenféle elárúsító helyeken költhette pénzét a látogató. Vásárolhattak 50 fillérért 6 db képes levelező lapot, amelyek a műsor egy-egy jellegzetes eseményét ábrázolták. Az aréna egyik végében az előadás kezdetéig a fűvőzenekar friss angol dallamokkal szórakoztatta az embereket.²⁹

A Budapesti Hírlap június 10-én közölt cikkében azt állította, hogy a műsorban fellépő szereplők valódi katonák, ők az 1861 óta lezajlott minden nagy háborúban tényleg harcoltak. „*Soha egy és ugyanazon időben és arénában nem lehetett még annyi embert egyesítve látni, akik annyi hadjáratban részt vettek volna.*”³⁰ Ezzel a kétségbe vonható, de igen hatásos hírrel is igyekeztek fokozni a lakosság izgalmát és gyarapítani a majdani nézők számát. A lapok hasábjain napról-napra fokozódott a hírverés: „*Buffalo Bill kiállításában a világ legmerészebb lovasai vannak. A vakérónak van a legfeltűnőbb ruhája, még ruháján és kalapján is sok az arany vagy ezüst dísz.*”³¹ Majd a mexikói és a „*kauboj*” nyergének összehasonlítása következett, ezekkel az információkkal is felhívva a lakosság figyelmét a másnap érkező cirkuszra. A társulat érkezését pár nappal megelőzve

29 A programot részletesen a 2. táblázatban közöljük, a mutatványos sátorban fellépőket pedig a 3. táblázat mutatja be.

30 Budapesti Hírlap, XXVI. évf. 157. sz. 12. p. 1906. június 10.

31 Budapesti Hírlap, XXVI. évf. 162. sz. 5. p. 1906. június 15.

érkezett Budapestre John M. Burke őrnagy, aki a reklámozási munkákat irányította a vállalatnál. Ekkor interjúkat is adott különféle lapoknak, még inkább fokozva a show körüli hírverést. Csodálkozva tapasztalta, hogy sokan azt hiszik, Buffalo Bill már járt Budapesten a Tattersallban a bicikli versenyek alkalmából. *„Határozottan tagad mindennemű összeköttetést és közösséget azzal az egyénnel ki e név alatt utazott. Buffalo Bill 65 éves, 6 lábnyi magas ember.”*³² A cikk első sora is már úgy kezdődik, hogy *„Buffalo Bill sohasem volt még Budapesten”*, és valóban, a korábbi Európai körútja során „csak” Bécsig jutott el.³³

A társulat három különvonata délután két óraker érkezett Bécsből Budapestre. Az időjárással nem volt szerencsénk, mivel éppen zuhogott az eső. Nem zavartatták magukat, pallókat fektettek le, hogy a nagy sárba ne hogy beleragadjanak súlyos szekereik. Az eső ellenére megjelent sokezres tömeg nagy csodálatát vívta ki a zökkenőmentes lepakolás. A nagy tömeg elkísérte a csapatot a lóversenyterre, ahol rövid idő alatt felállították a sátortáborukat, majd lepihentek az alkalmazottak. Az amerikaiak érkezését üdvözlötték az újságok is: *„Megérkezett ma Buffalo Bill, a világhírű bivalyölő, s holnap már a cirkuszi porondon jelenik meg 400 főnyi táborával, hogy bámulatos produkciókban bemutassa mindazt, ami az ősnépek életében érdekes, kalandos és látványos.”*³⁴ Később a cikk az öreg Buffalo Bill-t, az indiánok vezetőjét (Iron Tail –Vasfarok), és a céllövő Barker-t dicséri, megelőlegezve a show fényét.

Az első előadásra másnap délután került sor, melynek élvezhetőségét beárnyékolta a még mindig szakadó eső. Habár a közönséget vízhatlan ponyva védte, a fellépők bőrig áztak, és ezen az előadáson — az időjárásnak köszönhetően — nem voltak olyan sokan. Az első nap utáni beszámoló nem is túl biztató: *„Az első előadás közönségének gyér volta mutatta, hogy aránylag kevesen lesznek Budapesten, akik a halódó indiánus faj néhány képviselőjét úgy látják ugrálni, mint Beketow lisztporos bohócait.”*³⁵

Az első előadást megnézte Rákosi Viktor is, aki Sipulusz álnéven írta humoros tárcáit bátyja Rákosi Jenő lapjába a Budapesti Hírlapba. Írását ezzel a mondattal kezdi: *„Tegnap este hosszú hegyes tört döftek ifjú szívembe.”* A folytatásban is csalódásának ad hangot. Az író az egyik kávéházban néhány indiánnal találkozott,

32 Pest Napló, LVII. évf. 160. sz. 12. p. 1906. június 13.

33 Did Buffalo Bill visit your town? A kiadvány felsorolja az összes helyet ahol Buffalo Bill valaha fellépett. http://www.buffalobill.org/PDFs/Buffalo_Bill_Visits.pdf

34 Budapesti Hírlap, XXVI. évf. 163. sz. 12. p. 1906. június 16.

35 Népszava, XXXIV. évf. 142. sz. 8. p. 1906. június 17.

akik nyugati ruhákban, iszogattak. Ez az élmény arra a felismerésre vezette, hogy ők is olyan civilizált emberek, mint mi. Gyermekkori olvasmányai alapján dédelgetett indián-képe porladt szét a valóság láttán, ezért írásának végkövetkeztetése így szólt: „*az egzotikus népek bemutatása ilyen keretben már lejárt a magát.*”³⁶

Nem minden lap szerzője fanyalgott a vadnyugat budapesti érkezését követően: „*A közönség a rossz időben is nagy számban jött el és nagy érdeklődéssel kíséerte Buffalo Bill igazán remek mutatványait. Megemlítésre érdemes még a társulat saját zenekara, mely fűvóhangszerekből van összeállítva és minden produkciót stilszerű zenével kísér, azonkívül gyönyörű szép, nálunk még nem hallott amerikai zeneszámokat ad elő igen élvezhető előadásban.*”³⁷ A cikk ezeket megelőzően leírja a produkciót, kiemelve azok különlegességeit. Azt hogy a látogatók kezdeti kevés számának csak a kedvezőtlen időjárás volt az oka, mutatja, hogy a hétfégre további előadásain már telt házzal működött a cirkusz: „*Buffalo Bill vasárnapi előadásai a Tattersallban rendkívüli látogatottságnak örvendtek a drága belépti díj ellenére is.*”³⁸ Nemcsak sokan voltak, de élvezték is az előadás minden számát, különösen Cody játékát és Baker céllövész mutatványát jutalmazták zajos tapssal. Nagy tetszésnek örvendhettek a japán és arab akrobaták, de a cowboyok és az orosz kozákok lovas bemutatói is. A hétfégén az arisztokrácia több tagja is kilátogatott, például gróf Pejacevich Tivadar horvát bán a családjával együtt jelent meg.³⁹

A szórakozni vágyó fővárosiak kényelmét igyekeztek biztosítani, amikor az előadásokhoz igazodva külön omnibuszjáratokat indítottak. Ezek az előadások előtt az Andrassy útról a Tattersallhoz, este pedig vissza az Andrassy útra és onnan Budára közlekedtek. A cirkusz legnevesebb vendége József főherceg volt, aki 19-én délután tekintette meg a mutatványokat családjával és egész udvartartásával együtt.⁴⁰ A hét közepén, 21-én szerdán Cody ezredes meghívta a Budapestben dolgozó konzulokat, akik a legjobb helyekről, a kényelmesebb páholyokból élvezhették az előadást. Az idegen hatalmak képviselői állítólag el voltak ragadtatva. A meghívást Chester amerikai főkonzul közvetítette.⁴¹ A lapok továbbra is reklámozták a cirkuszt, megírták, hogy Cody ezredest már csak pár napig lehet

36 Budapesti Hírlap, XXVI. évf. 164. sz. 2–3. p. 1906. június 17.

37 Budapesti Napló, XI. évf. 165. sz. 9. p. 1906. június 17.

38 Népszava, XXXIV. évf. 144. sz. 8. p. 1906. június 19.

39 Budapesti Hírlap, XXVI. évf. 166. sz. 12. p. 1906. június 19.

40 Pesti Napló, LVII. évf. 167. sz. 13. p. 1906. június 20

41 Budapesti Napló, XI. évf. 169. sz. 10. p. 1906. június 21.

látni, így is ösztönözték a lakosságot a belépők megvásárlására. Nem is hiába, mivel „*az összes eddigi előadásokon rendkívüli nagy közönség volt jelen.*”⁴²

A rendőrség alkalmazottain kívül a mentőknek is biztosítani kellett az előadásokat, és ők lelkiismeretesen ellátták feladatukat. „*Mozgóőrségükkel*” minden előadás előtt kivonultak a Tattersall területére, az eset-napló szerint három vagy négy munkatárssal. A harmadik napi kiszálláson sajnos dolguk is akadt: „*Laurie Kane 31 éves New York-i kovácst, ló rúgta meg, és a bal lába eltört.*”⁴³ A beteget a Rókus kórházba szállították, ahol ellátták a sérüléseit. A következő baleset három nap múlva történt, Gerome Medeano 27 éves New York-i artista szenvedett zúzódásos sérülést, amikor leesett lováról. Az ő sérülése nem volt komoly, nem kellett kórházba szállítani, elég volt a helyszíni ellátás a „*bal X borda fölött diónyi*” zúzódáshoz.⁴⁴ A 22-én megtartott esti előadás közben is történt egy kisebb baleset, ekkor „*George Jean kowboy-t ló rúgta meg, a jobb pofacsonton egy kb. 3 cm hosszú horzsolás*”⁴⁵ keletkezett. Tizennyolc előadásból tehát három esetében történt kisebb baleset, a többi show-t a kivonuló (mindig más) mentősök nyugodtan végig tudták nézni, e napok után a naplóbejegyzések szerencsére csak ezek voltak: „*Baleset nem történt*”⁴⁶

A fővárosban vendégszereplő indiánok a magyar lakosság szórakoztatása után, a saját kikapcsolódásukkal is törődtek. Kimenőjükön meglátogatták az éjszakai élet fontos intézményeit, feloldódásuknak pedig sérüléssel járó következménye is lett, amiről „*Verekedő indiánusok*” címmel tudósított a másnapi lap. A sajtó értesülése szerint az indiánok, más a társasághoz tartozókkal együtt sorra járták a főváros „*kisebbrangú mulatóhelyeit*”, és a Kerepesi úton összeverekedtek hazafelé ballagó pincérekkel és zenészekkel. A verekedés eldurvult, kések is előkerültek, szerencsére a szurkálás eredménye csak két könnyebb sérült volt: „*Flock Károly pincér és egy Godreck nevű francia lovas, akinek sebeit a mentők kötötték be.*”⁴⁷ A mentők naplóbejegyzései rögzítik a száraz tényeket. Mint kiderül a mentősök hajnali 1 óra 2 perckor indultak a Kerepesi út 63. számhoz, ahol a bejelentés szerint „*egy embert megszúrtak*”. Ott találták Louis Godrecilt, egy 25 éves artistát, akinek a Poupart szalag (lágyéktájék) fölött 1/2 cm felül szúrt sebe

42 Budapesti Hírlap, XXVI. évf. 168. sz. 11. p. 1906. június 21.

43 BFL X.201.a. 58. kötet 1906. június 18. 20. bejegyzés.

44 BFL X.201.a. 58. kötet 1906. június 21. 29. bejegyzés

45 BFL X.201.a. 58. kötet 1906. június 22. 33. bejegyzés

46 BFL X.201.a. 58. kötet 1906. június 16–24.

47 Budapesti Napló, XI. évf. 170. sz. 10. p. 1906. június 22.

volt. A másik verekedő is megsérült, a 25 éves pincért „*fejbe verték, 2 cm feletti repesztett sebe*” keletkezett. Mindkettőjüket a helyszínen ellátták, kórházi ápolásra nem szorultak.⁴⁸

Úgy tűnik, hogy az indiánoknak nem volt elég a magyar tüzes vízből, három nap múlva újra elindultak az éjszakai élet kétes hírű helyeit felfedezni. Ennek a kimaradásuknak következményeiről „*A vad nyugat*” címmel számolt be a Népszava: „*Több indián és a társaság több tagja a Kerepesi úton összeverekedett és bicskával rontottak egymásra. A nagy verekedésben Storrei Jones állatszeliidítő sebesült meg súlyosan, akinek sérüléseit a mentők kötötték be. Több verekedőt a VII. kerületi kapitányságra vittek ahol megindították ellenük a kihágási eljárást.*”⁴⁹ A budapesti mentőegyesület eset-naplójában valóban olvasható ennek az esetnek a leírása is. A mentők hajnali 4⁴⁵-kor kapták a bejelentést, hogy „*egy embert megszúrtak*”, és öt perc múlva indultak a helyszínre. Mint kiderült a 38 éves állatszeliidítő arcát „*vágott seb: jobb szemöldökön végighaladó 5 cm széles csonthártyáig hatoló vágott seb*” csúfította el. A mentők ellátták, bekötötték a sérültet, és 5²⁵-kor már vissza is érkeztek állomáshelyükre.⁵⁰

Az indiánok az itt töltött nyolc nappól két éjszaka verekedésbe keveredtek, és ezt a negatív reklámot, mint kellemetlen bélyeget bizony hordozták magukkal a magyar turné során. Az utcai verekedések negatív hatása ellenére úgy tűnik, hogy nagy bevételt ért el a társulat. Így összegezte véleményét az egyik népszerű lap: „*Buffalo Bill előadásait rendkívül sokan látogatják. Az érdekes, színes látványosságok meg is érdemlik a közönség érdeklődését.*”⁵¹ Ezzel ellenkező, lesújtó véleményt közölt az országos lótenyésztők lapja. A cikk csak „*sajátságos vásári komédiának*” titulálja a show-t, és szerinte a „*sok hűhó mögött vajmi kevés látványos rejlik, és azt is már több éve ismerjük a cirkuszokból és az állatkertből.*”⁵² Egyedül a sátor és szekértábor nagyságát emeli ki pozitívumként, illetve azt, hogy a „*világ minden részéből összecsdített személyzetnek van etnográfiai jelentősége.*”⁵³

A fővárosi szereplések igen jövedelmezőnek bizonyultak, de a szerződés lejártával a társulat távozott Budapestről. Charles Eldridge Griffin amerikai újságíró

48 BFL X.201.a. 58. kötet 1906. június 21. 5. és 7. bejegyzés.

49 Népszava, XXXIV. évf. 150. sz. 9. p. 1906. június 26.

50 BFL X.201.a. 58. kötet 1906. június 24. 11. bejegyzés

51 Ország Világ, XXVII. évf. 26. sz. 522. p. 1906. június 24.

52 Vadász és Versenylap, L. évf. 371. p. 1906. június 20.

53 Uo.

még 1903-ban csatlakozott Buffalo Bill csapatához, és a négy éves körutazáson átélt tapasztalatait egy könyvben adta közre.⁵⁴ Kötetében Magyarországra mindössze két oldalt szánt, de beszámolója szerint „*nyolc nap nem volt elég Budapestre, sokan, akik messziről érkeztek, nem is nyerhettek bebocsátást.*”⁵⁵ Leírása szerint tehát a magyar fővárosban tett látogatás sikeresnek értékelhető. Az utolsó esti előadás után a sátrat és az egész tábor — olyan gyorsan, ahogy összerakták — szétszedték, és felpakolták a vonataikra, majd a vállalat megkezdte magyarországi körútját. Éjszaka utaztak, és a kora reggeli órákban érkeztek meg az első vidéki állomáshelyükre, Miskolcra.

Miskolc (1906. június 25.)

A társulat három különvonatának érkezését a helyi lapok már két héttel korábban hirdették. Ahogy a budapesti lapok, úgy a miskolciak is várva-várt csodaként jövendölték a show-t. Reggel nyolc óra körül érkezett az első vonat a gömöri pályaudvarra, és rövid idő múlva befutott a másik két szerelvény is. A lakosság nagy zsongással vette körül a kipakolást, ami már önmagában bámulatot keltett. Azután a tömeg átkísérte a cirkusz vonulását a katonai gyakorlótérre, ahol a sátor-tábor felállítására került sor. Ebben a precíz munkában az alkalmazottak nagyon fegyelmezetten vettek részt, mindenki csak a saját részfeladatát végezve, és így a 7500 férőhelyes fedett nézőteret a kisebb sátrakkal együtt másfél-két óra alatt összerakták. Mire elkészültek a sátrak, mögöttük már az üstökben forrt az étel, míg a bejárat előtt egy kisebb dobogón különböző mutatványokkal szórakoztatták a népet. Szerepeltek itt kardnyelők, zsonglőrök, különböző érdekes ruhába bújt alakok, bohócok, stb. A háttérben pedig szólt a zene. A Wild West show-nak saját profi zenekara volt, amely igen magas szinten zenélt a közönségnek. Emberek hada tódult a sátrakhoz, szájátva bámulták a különlegességeket, egyszóval már reggel megindult a show. A rendezvényt a rendőrök komoly erővel biztosították, a lapok szerint csaknem az egész legénység kivonult. Dolguk is akadt, a tolongásban két embert zsebeltek ki a tolvajok, az egyiküket elfogták, míg a másik elmenekült az eltulajdonított aranyláncos órával együtt.

Az Ellenzék (talán nevéhez hűen) a bemutató után fanyalogva tudósított az eseményről: „*Cody ezredes tegnap városunkba érkezett társulatával. Jó! Elő-*

54 Griffin, 2010.

55 Griffin, 2010. 111–113. p.

adást is tartott. *Nagyon Jó! Ma már tovább is áll a beszédett haszonnal. Hála istennek!*⁵⁶ Majd később ki is fejtik bírálatukat: „*az előadással nem is érdemes foglalkozni, a programpontok semmi kiválóan érdekeset nem nyújtottak. Akik látták egyhangúlag abban foglalták össze kritikájukat, hogy a belépti díjat akár sárba dobták volna.*”⁵⁷ Azért később elismeri, hogy Cody ezredes céllövészete volt a legérdekesebb. A másik lap szerint viszont a „*délutáni előadáson a program minden egyes számát tetszéssel fogadta és meg is tapsolta a közönség.*”⁵⁸ Ami bizonyosnak tűnik: a délutáni előadás telt házzal ment, az estin már kevesebben voltak, de a bevétel lapinformációk szerint így is 60.000 koronára tehető. A miskolci szereplésnek volt még egy jogi következménye is. A helyi levéltár iktatókönyveiből kiténik, hogy a társaságnak 1000 korona helypénzt kellett fizetni a város pénztárába. Dick Péter miskolci vámbérlő helypénz megfizetésének elmulasztása címén perelte Buffalo Bill társulatát, melyet a budapesti dr. Pekár Imre képviselt az adott ügyben. A pereskedés még 1909-ben is zajlott, a vonatkozó iratok azonban nincsenek meg.⁵⁹

Kassa (1906. június 26.)

A harmadik állomás, az egyetlen felvidéki helyszín Kassa következett. Ennek a városnak a lapjaiban is már két héttel a vonatok érkezése előtt hirdették a társulat jövetelét. A lapok kiemelt fontosságot tulajdonítottak az amerikai cirkusznak, pl. ily módon reklámozták az ezredes műsorát: „*az évad legfőbb és legnevezetesebb látványossága közeleg, nem létezik népszerűbb látványosság, mely a közönségnek annyi érdekesítő látmivalót és állatokat képes felvonultatni, mint Buffalo Bill arénája.*”⁶⁰ A cikkeken kívül a sajtótermékek utolsó lapjain közölt plakátokon Cody ezredes lovát ugratva csalogatta az olvasókat.⁶¹ Némileg túlzásba vitték munkájukat a környék plakátozásáért felelős csoport tagjai. Hernádszadányban az egyik háztulajdonos ingatlanának falait (miután a tulaj megengedte nekik),

56 Ellenzék, V. évf. 73. sz. 3. p. 1906. június 26.

57 Uo.

58 Borsodmegyei Lapok, XXVI. évf. 143. sz. 3. p. 1906. június 26.

59 Köszönettel tartozom Kapusi Krisztiánnak, az MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára munkatársának munkájáért.

60 Felsőmagyarország, XXII. évf. 140. sz. 5. p. 1906. június 14.

61 Abaúj-Kassai Közlöny, XXXV. évf. 68. sz. 3. p. 1906. június 10.

oly mértékben teleragasztották, hogy az dolgáról visszatérve „*alig ismerte meg a házát. A reklámok teljesen betemették a falakat, a háztetőn, a kéményre is jutott belőlük. A dühös tulajdonos letépte a plakátokat, amire a cirkusz ügynöke bepepeltte őt plakát csonkítás miatt*”⁶² Nem tudjuk, hogy lett e valami a perből vagy csak üres fenyegetőzés volt, netán ügyes reklámfogás, annyi bizonyos, hogy a cikk a lakosság figyelmét újra a társulatra irányította.

A várakozás olyan szintű lett, hogy már az első, a kora reggel érkező különvonat érkezése előtt hatalmas tömeg toporgott türelmetlenül, és az indulatok megfékezéséhez szükség volt a rendőrség komoly fellépésére. Amikor egy-egy vonat megállt, akkor az emberek valósággal megrohanták a kocsikat, ami igazán felelőtlen magatartás volt. A lepakolást és a szállítást nagyméretű lovakkal hajtották végre, amelyek, könnyen eltíporhatták volna az óvatlan kíváncsiskodókat. Cody vasúti igazgatója, R. P. Murphy és Eisler György titkár magyarul, németül, angolul és francia nyelven is kijelentették, hogy nem vállalnak felelősséget a rakodás közben okozott sérülésekért. Ezután a rendőrök hátrébb nyomták a toladókat, és megkezdődött a kipakolás. A menetet is rengeteg kíváncsi lakos kísérte a vásártérre, ahol rövid idő alatt felépítették a sátorvárost, és azzal megindult a nép szórakoztatása. A helyszínt itt is nagy erővel biztosították a hatóságok, a rendőrök gyalogos és lovas egységei vigyázták a rendet.⁶³ A rendőrök munkája volt a tolvajlások elkerülése is, ezért a helyi zsebtolvajokat figyelmeztették, hogy a cirkusz közelébe sem mehetnek, mert ha ott találják őket, azonnal beviszik őket a kapitányságra. Ennek meg is lett az eredménye, sikerült elriasztani a városi zsebeseket, két esetről mégis beszámolt a sajtó. Az egyik tolvajt elfogták, a másik a zsákmányolt aranyláncos aranyórával elmenekült.⁶⁴

Az érdeklődés ellenére a kassai lapok eléggé lesújtó véleménnyel voltak a produkcióról, az előadást nem sokra tartották. Úgy vélték, hogy a műsor se nem gazdag, se nem szép, az újdonságot egyedül a sokféle néptörzs képviselői jelentették. Nem tudjuk, hogy a lakosság is így gondolta-e, mindenesetre úgy tűnik, hogy a délutáni előadáson telt ház volt, az estin viszont nem. Valószínűleg eltűlt a Felsőmagyarország zszurnalistájának véleménye, amikor így ír: „*Cody úr beszedett 100.000 koronát, ebből fizetett 3000 korona adót, vett 200 kiló húst,*

62 Napló, II. évf. 136. sz. 2. p. 1906. június 16. A cikk Buffalo Bill zsadányi pöre címmel jelent meg.

63 Felsőmagyarország, XXII. évf. 150. sz. 2–3. p. 1906. június 27.

64 Felsőmagyarország, XXII. évf. 151. sz. 4. p. 1906. június 28.

vagy 200 korona értékű takarmányt, s még kiadott itt vagy 600 koronát.”⁶⁵ Egy másik újság megjegyezte, hogy a nagy reklámnak felült vagy 15.000 lakos, és habár közismert, hogy Cody kitűnő céllövő volt, mégis később egyenesen csalást emlegettek: „*A két jó lövő mutatványa is enyhén szólva cirkuszi szemkápráztatás, mert olyan puskával söréttel löni, melynek csöve felfelé egyre szélesebb, nem vicc a tojásformákat eltalálni.*”⁶⁶

Ungvár (1906. június 27.)

Ahogy minden más városban, úgy Ungváron is beindult a reklámgépezet. A helyi lapok, már két héttel a show érkezése előtt dicshimnuszokat zengtek a társulatról, például így: „*A Wild West korántsem cirkusz, a Wild West több mint közönséges látványosság, ez valóságos tanulmány és érdemes ezen színjátékot a legnagyobb figyelemre méltatni. Mindenki szakítson magának egy napot, és adjon alkalmazottainak egy szabad napot.*”⁶⁷ A szerelvények reggel hat körül érkeztek meg a várakozó emberek nagy öröme, és a vásártéren felállított sátrak mögött már nyolc órakor rotyogott a bográcsok alatti a tűz. Dél előtt tíz órakor pedig már szedték az ötven filléret a közönség azon tagjaitól, akik az egész nap nyitva tartó mutatványos sátorban akartak nézelődni. A show-t a lap dicsérte, szerintük ennél szebb, hatásosabb és merészebb lovasjátékot nem is lehet produkálni. Ráadásul ezen mutatványokat idegenek végzik, inkább szerencsésnek kell magunkat éreznünk — mondja az újságíró —, a drága belépőjegyár miatt fanyalgókat pedig így teszi helyre: „*Buffalo Bill óriási forgalmat idéz elő abban a városban, ahova érkezik. Kereskedő, iparos, vendéglős, kávé, pék, cukrász, szállodás, de még a gyümölcselárusító kofa is nagy hasznát veszi az ily alkalommal összejövő közönségnek. Rég nem láttunk annyi vidéki fogatot, annyi idegen és mégis kedves arcot városunkban, mint f. hó 27.-én. Többet ért e nap az ungvári üzletembereknek, mint sok jó országos vásár.*”⁶⁸ Minden bizonnyal igaza volt, amellyel, hogy a bevétel 45.000 koronán felüli volt, és ennek a pénznek jó része Bill kasszáját gyarapította, mégis Ungvár is jókora hasznot húzott belőle. Jól járt a városi vezetőség, a helyi

65 Felsőmagyarország, XXII. évf. 151. sz. 1–2. p. 1906. június 27.

66 Abaúj-Kassai Közlöny, XXXV. évf. 75. sz. 3. p. 1906. június 29.

67 Ung, XLIV. évf. 27. sz. 3. p. 1906. június 25.

68 Ung, XLIV. évf. 28. sz. 1. p. 1906. július. 1.

vállalkozók, de az egyszerű emberek is, még ha csalódtak is a műsorban, olyan élménnyel gazdagodtak, amelyet sem azelőtt, sem azután nem éltek át.

Munkács (1906. június 28.)

Sajnos a munkácsi szereplésről nincsen túl sok információnk. Tudjuk, hogy a show-t ott is már két héttel korábban reklámozták, ott a katonai gyakorlótéren léptek fel. Egyetlen sajtótermék tudósított az eseményről, amelynek véleménye lesújtó, abból a tényleges az emberek fogadtatására nem következethetünk: „*A nagy reklámmal hirdetett előadást megtartották a városi és a beharangozott vidékről nagy számban összegyűlt közönség előtt. Nem vártunk csodákat Buffaloéktól, csak pénzünkért és a nagy hűhónak megfelelő élvezetet vagy szórakozást. Legjobban jellemezzük, ha egyáltalán nem írunk róluk. A városban az a hír járta, hogy meglopták a pénztárt ismeretlen tettesek és elemelték a napi bevételt.*”⁶⁹ Természetesen ez egy ember, az újságíró véleményét tükrözi, de azt, hogy az újságíró bal lábbal kelt-e fel aznap, vagy bármi egyéb baja volt, illetve tényleg ennyire csapnivaló lett volna az ottani előadás, ma már nem tudjuk megállapítani.

Nyíregyháza (1906. június 29.)

Nyíregyházán is már két héttel korábban megjelentek a plakátok, és a lapok itt is beharangozták a várható eseményt. Tudjuk, hogy társaság ebben a városban 144 koronát tartozott fizetni a városnak.⁷⁰ Feltételezhetően itt is sokan kíváncsiak voltak a látványos produkciókra, azt azonban, hogy milyen fogadtatásban részesültek mégsem tudhatjuk meg, mivel a műsor után a lapok nem írtak az eseményről.⁷¹ Vajon a nyíregyházi lakosoknak nem tetszett volna az amerikai vadnyugat? Esetleg csak az újságíróknak, a szerkesztőknek voltak ellenérzéseik? Száz év távlatából ma már nem tudjuk megállapítani, hogy mi történt.

69 Munkács, II. évf. 26. sz. 4. p. 1906. július 1.

70 A bejegyzés Nyíregyháza rendezett tanácsú város Polgármesteri iratainak mutatójában található. Az információért köszönetem fejezem ki Bánszki Hajnalkának az MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára munkatársának.

71 Sem a Nyírvidék, sem a Szabolcs című lap nem közölt véleményt a cirkusz fogadtatásáról.

Debrecen (1906. június 30–július 1.)

Debrecen városának tanácsához az előadás előtt több mint két hónappal, április 23-án érkezett a cirkusz kérvénye helyfoglalásért. A „*Buffalo Bill Wild West Limited kérvénye az 1906. június 23-24-én tartandó cirkuszi előadásokhoz hely kijelölése és az összes illetmények megállapítására*”⁷² vonatkozott. A helyet természetesen megkapták a vásártéren, de végül a kért időpontok elcsúsztak egy héttel későbbre, majd az illetményeket befizették a város pénztárába.

Ma már megállapíthatatlan, hogy miért, de tény, hogy a „Civis városban” nem úgy alakultak a dolgok, ahogy a többi településen. Pedig a plakátkezés itt is megtörtént, mint rendesen, két héttel a cirkusz érkezése előtt. A lapok viszont nem reklámozták a vállalkozást, az első tudósítást négy nappal korábban közölték, amely cikk szabályos támadás volt Buffalo Bill ellen. Tulajdonképpen csak roszszat említenek az amerikai társasággal kapcsolatban. Az írás szerint az ülések rendkívül kényelmetlenek, azokon csak „*összeszugorodva fér el egy ember*”, tűzrendészeti szempontból való beosztásuk is tűrhetetlen. A négy koronás helyekről nem lehet látni, csak az öt koronásokról, be lehet váltani a négy koronásokat, de több korona felár ellenében, vagyis a közönséget becsapják – figyelmeztet a lap. A lovasokat két évvel korábban fogadták fel Aradon, és vannak indiánok is, állítja a cikk. Nyilvánvaló a támadó szándék, a rágalmaknak semmi valóságalapja nem volt, azokat a többi város lapjainak beszámolóit a legkevésbé sem támasztják alá. A rágalmak özöne után az író felszólítja a lakókat, hogy védekezzenek a zsarolások ellen, ne menjenek el az előadásokra.⁷³ A másik helyi sajtótermék ugyanezzel a támadó vehemenciával közölte a véleményét a cirkusszal kapcsolatban. Már az indítás is kritikus: „*a 4-5 éve Magyarországon járt Barnum and Bailey cirkusz és ez ugyanaz a cég, és akkor a közönség vajmi kevés élvezetet kapott.*” Majd következnek a rágalmak szép sorjában: „*Buffalo Bill előadásai a legsilányabak, semmi látnivalót nem nyújtanak, mert a szem képtelen az óriási területen, ugyanazon időben egymásután bemutatott felvonulásokat áttekinteni.*” Ezután itt is olvasható a sátor veszélyes volta, a jegyek horribilis ára, az a kifogás, hogy az ingyenjegyek rossz helyre szólnak, és aki panaszt tesz, azt a szervezők kivezetik. A budapesti utcai verekedésre a debreceni lapok is felhívták a figyelmet: „*A fő-*

72 HBML IV.B.1405/b 490. kötet 5343/1906. Sajnos maga az irat nem maradt ránk, csak a fent idézett iktatókönyvi bejegyzés. Köszönetem fejezem ki Tóth Ágnesnek és Katona Péternek az MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltára munkatársainak.

73 Debreczen, XXXVIII. évf. 144. sz. 4. p. 1906. június 26.

városi lapok megírták, hogy az indiánus banda hallatlan verekedést rögtönzött Budapesten. Erre itt is kilátás van, mert a vad nép mindenkit megtámad.” Vagyis, — következik a felszólítás — az cselekszik helyesen „aki leveszi a család plakátjait”.⁷⁴

Másnap is folytatódott a show befekettítése, újabb rágalmakat fogalmaztak meg, ezúttal ezeket: „Buffalo Bill társasága ellen nagy a felháborodás a fővárosi közönség körében, melynek hatása alatt Rákossy Viktor (Sipulus) tárcát is írt a B. H.⁷⁵ egyik számában. Megtörtént ugyanis, hogy egyik előadás alatt vihar tört ki és a társulat rövidesen le is darálta számain. A közönség egy része a kifeszített ponyvák dacára is megázott.”⁷⁶ Ahogy fentebb látható volt, a fővárosi bevonulást és az első előadásokat eső zavarta, de a közönség panaszáról nem érkezett tudósítás, épp ellenkezőleg. A támadásokat folytatták a lapok, úgy tűnik, meggyőződésüké vált, hogy jó ügyet szolgálnak, mivel a hatóság nem védi meg a lakosokat a csaló amerikaitól, akkor majd ők megteszik. Kijelentették, hogy amelyik kereskedő kirakja Buffalo plakátját, rossz ügyet szolgál, és különben is a két kapott ingyenhelyről nem lehet látni semmit. „Az egész előadás szemfényvesztés, amerikai szédelés. Le kell venni a reklámplakátokat! A debreceni közönség, amely fenntartja a kereskedőket, elvárhatja joggal tőlük, hogy érdeke ellen azok nem fognak cselekedni, és nem járulnak hozzá becsapatusukhoz.”⁷⁷ A sárdobálás célt ért, mivel a kereskedők közül sokan levették a plakátokat, és így itt a vállalkozás érkezését nem várta olyan izgatott tömeg, mint másutt. Ezek után nem is csodálkozhatunk rajta, hogy a show Debrecenben megbukott, amiről a vezető debreceni lap „Buffalo Bill kudarca”⁷⁸ címmel közölt cikket az olvasóknak. „Cody úr dühös a debreceniekre” — szól az alcím, majd számszerűsítik is az anyagi bukást, szerintük 18.000 korona veszteség érte az amerikai vállalkozót. Buffalo Bill kellemetlen érzésekkel hagyta el a Hajdúság fővárosát.

74 Debreczeni Független Újság, IV. évf. 173. sz. 4. p. 1906. június 27.

75 Sipulus valóban tollat ragadott a műsor hatására, de véleménye korántsem olyannyira elítélő, mint ahogy itt állítják. Lásd a 39. jegyzetet.

76 Debreczeni Független Újság, IV. évf. 174. sz. 5. p. 1906. június 28.

77 Debreczen, XXXVIII. évf. 147. sz. 5. p. 1906. június 29. A cikk címe: Az amerikai szélhámos-ság

78 Debreczeni Független Újság, IV. évf. 1906. július. 2.

Békéscsaba (1906. július 2.)

A Wild West a békéscsabai fellépésére az engedélyt már fél évvel korábban, január 16-án megkérte a csabai járás főszolgabírájától,⁷⁹ amit természetesen meg is kaptak. A hivatali ügyintézését követően, ahogy mindenhol, itt is két héttel korábban elkezdődött a hírverés, („*megtekintése önmagunk iránti kötelesség*”)⁸⁰ amit a show érkezése előtt négy nappal utazó John M. Burke örnagy interjúkkal igyekezett fokozni. Majd a hajnali órákban (itt 3 és 5 óra között), befutott a három különvonat is. Bill rögtön megérkezése után szállodába vonult, még egy pár órát pihent, és 10 óra után kereste fel a vásártéren addigra már felépült sátorvárosát. Az egyik helyi lap így írja le a kipakolás szervezettségét: „*A kelleket külön-külön csoportokba osztották, mikor pedig a szétosztással készen voltak, a felszerelések kellekeit a munkások egyetlen jelre megrohanták, s hangya szorgalommal, másfél óra alatt felépítették a sátrakat.*”⁸¹

Mondani sem kell, hogy a bevonulásnak és a kipakolásnak, illetve az építkezésnek is rengeteg csodálója volt. Egész napon át tengernyi sok ember hullámzott a vásártér felé, a külföldiek pedig felélénkítették a helyi eladók üzleteit, „*az indiánusok a vásárban is jártak és sok cifraságot vásároltak.*”⁸² Mindhárom vizsgált sajtótermék egyöntetűen úgy nyilatkozik, hogy a délutáni előadást „*óriási publikum nézte végig, gyönyörködve a villámgyorsaságú jeleneteken, az indiánusok harci riadóján.*”⁸³ A két előadás közötti szünetben megható perceknek lehettek tanúi az emberek, ugyanis a Wild West testületileg a temetőbe vonult, ahol a saját zenekaruk játszotta gyászinduló áhítatával megkoszorúzták Henry Clark sírját, aki az öt évvel korábban itt járt Barnum cirkusz alkalmazottja volt, és itt hunyt el „*agyszélhűdés*”-ben.⁸⁴ A cirkuszt kísérő író, Griffin is megemlíti a békéscsabai főhajtást: „*A cirkusz meglátogatta Henry Clark sírját, beszédeket*

79 Erről a Békés Megyei Levéltár által őrzött Békéscsaba nagyközség iktatókönyvében található bejegyzés. Jelzete: V. 302.c./127. kötet. 470. sz. bejegyzés. Sajnos a vonatkozó dokumentum nem maradt az utókorra. Köszönöm a segítséget Bíró Györgynének, az MNL Békés Megyei Levéltára munkatársának.

80 Békésmegyei Híradó, IV. évf. 130. sz. 4. p. 1906. június 22.

81 Békésmegyei Függetlenség, II. évf. 76. sz. 1-2 p. 1906. július 2.

82 Békésmegyei Híradó, IV. évf. 138. sz. 3. p. 1906. július 3.

83 Uo.

84 A kórisme az elhunyt halotti anyakönyvén olvasható, amelyet az MNL Békés Megyei Levéltára munkatársa Litauszky Györgyné küldött el nekem. Ezúton is nagyon köszönöm fáradozását.

*mondtak és a Prof. Sweeney's Cowboy Band illő válogatást adott elő.*⁸⁵ A Békésmegyei Közlöny szerint ekkora idegenforgalmat eddig csak a Barnum cirkusz látogatása hozott a város történetében. Itt volt egész Békéscsaba és egész Békés vármegye is, valódi búcsújárat idézett elő a külföldi társaság. A lap értesülései szerint a cirkusz napi rezsije 17.000 koronát tett ki. De a helyi vállalkozók kasszáját gyarapította a nekik eladott 500 liter tej és más élelmiszercikkekért kapott busás bevétel. A vendéglők, kávéházak és a kocsmák állítólag még éjjel is zsúfoltak voltak. Hatalmas hasznot könyvelhettek el a bérkocsisok is, szüntelenül szállítva a népet a vásártér felé. A jól értesült zszurnaliszta még arról is beszámol, hogy Buffalo titkára elárulta, eddigi magyarországi szereplésük Budapest és Munkács kivételével ráfizetéses volt, és Munkács is csak 2000 korona plusz jövedelmet adott. Az összepakolás is hasonló precizitással és gyorsasággal történt, mint reggel, este 11 után pedig indultak tovább a vonatok Szentes felé.

Szentes (1906. július 3.)

Ahogy a többi helyszínen, úgy Szentesen is komoly reklámhadjárat előzte meg a fellépést. A helyi levéltárban őrzött dokumentum arról tanúskodik, hogy a cirkusz egyik munkatársa az itteni Buday János ácsmesterrel szerződésben állapodott meg három hirdetőtábla elkészítéséről. A három tábla méretei tekintélyt parancsolóak: *„ezen hirdetési tábla hossza egy-egy darabé lesz 25 mtr hoszu 3 mtr magas.”*⁸⁶ Ezen hatalmas hirdetési eszközök felállítására kérte az engedélyt a helyi mester június 12-én, mivel munkájával június 17-re kész kellett lennie. Az engedély kiadását a szavazás után *„egyhangulag”*⁸⁷ megajánlotta a város tanácsa, így a vállalkozó elhelyezhette a monumentális táblákat a város három forgalmas pontján. Nem tudunk arról, hogy minden más helyszínen is ilyen hatalmas táblákat helyeztek volna ki, de a Kurca parti városban igazán nem bíztak semmit a véletlenre. A táblák plakátozási joga a helyi Alföldi Ellenzék Könyvnyomda vállalatnak volt biztosítva, a lap nyomdájával pedig szerződésben állt az amerikai vállalat. Valami átmeneti probléma adódhatott (talán nem lettek időben készen a hirdetőtáblák),

85 Griffin, 2010. 113. p.

86 CSMLSzL V.177.c. 141/1906. Itt fejezem ki köszönetemet az MNL Csongrád Megyei Levéltára Szentesi Fióklevéltára munkatársainak: Labádi Lajosnak, Szeri Lászlónak és Táncczos Rolandnak.

87 CSMLSzL V.177.a. 30. kötet 1906.

mivel dr. Pekár Imre táviratot küldött dr. Mátéfy Ferenc polgármester részére. A sürgönyt június 21-én indította, és abban érdeklődött a szentesi problémáról: *„Kérem, méltóztassák engem sürgönyileg felvilágosítani az iránt, hogy a vállalat hirdetéseivel kapcsolatban milyen akadály merült fel, illetve mi czímen mily összegek fizetése kívánatik.*”⁸⁸A zavart gyorsan elhárították, és két héttel a cirkusz megérkezése előtt a plakátokat elhelyezték a városban, és nem csak ott, hanem annak harminc kilométeres körzetében is. Az előadás előtt pár nappal megérkezett John M. Burke őrnagy, a reklámozásért felelős igazgató, aki elintézte a formásokat és a hivatalos teendőket, majd ellátogatott a helyi lapok szerkesztőségeibe. A lapok ezután részletes cikket közöltek a várható csodás mutatványokról, aminek köszönhetően az előadásokat itt is nagy várakozás előzte meg.

A társulat három különvonata hajnalban érkezett Szentesre, az első szerelvény 3 óra 19 perckor, a második 4 óra 42 perckor, a harmadik pedig 5 óra 35 perckor futott be. A kipakolásnak a korai időpontok ellenére már nagyszámú nézője volt, majd különleges gyorsasággal felállították a sátrat a marhavásártéren, a villanytelep mellett. Hatalmas érdeklődés kísérte az előadást az egész környékről, Kunszentmártonból egy külön vonat hozta az érdeklődőket, de Csongrádról, Orosházáról, Szegvárról, Mindszentről is nagyon sokan érkeztek a városba.⁸⁹ Az egyik helyi lap tudósítása szerint is rengetegen jöttek Szentesre: *„Annyi idegen arcot ritkán lehet látni, mint amennyit Buffalo előadása idecsábított. Már kora hajnali órákban feketélett az embertömeg.*”⁹⁰ Buffalo Bill szentesi előadása nagy anyagi sikert hozott a vállalatnak. A két előadáson hozzávetőlegesen 9000 néző jelent meg, vagyis, ha a legolcsóbb 2 koronás belépőjegyet vesszük alapul, akkor 18.000 koronás bevétellel zártak az alföldi városban. Szép összeg maradt a városban is, mivel *„csak tejet százhatvan litert fogyasztott el a társaság reggelire. A városi pénztár 1000 koronát kapott, közelevámot 528 koronát szedett be a vasút, a helypénz pedig 200 korona volt.*”⁹¹ Ezekon kívül a vámsorompóknál is felugrott a forgalom, a kunszentmártoni vonatok is zsúfoltak voltak egész nap, amely összegek is gyarapították a város kasszáját. Az orosházi vasútvonalon pedig 1700 koronát fizettek az amerikaiak.⁹² De a városi piacon a kereskedők is szokatlanul

88 CSMLSzL V.177.c. 141/1906. Távirat

89 Alföldi Ellenzék, VI. évf. 130. szám. 2. p. 1906. július 3.

90 Alföldi Ellenzék, VI. évf. 131. szám. 3. p. 1906. július 4.

91 Szentesi Lap, XXXVI. évf. 72. szám. 3. p. 1906. július 6.

92 Alföldi Ellenzék, VI. évf. 131. szám. 3. p. 1906. július 4.

élénk forgalmat bonyolítottak le a zsúfolt nap során. A sikeres fellépés után összehajtották, majd a vonatok Szeged felé vették az irányt.

Szeged (1906. július 4.)

Szeged város tekintetes tanácsához kérvényt juttatott el Cesar A. Guilietti, a cirkusz egyik igazgatója. A kérvényben a „*megtartandó előadás alkalmával cirkuszi alkalmazottaim és a cirkuszi előadáshoz szükséges állatok részére a városi vízvezetékéből egy kijelölendő helyen magamnak saját lajtjaimba vizet szerezhettek be.*”⁹³ A városi tanács az ügy megtárgyalása után 30 koronában állapította meg a víz használatának díját, amit be is fizettek a város pénztárába. A hivatali ügymenettel egy időben a cikkíró fantáziája szabadon szárnyalva reklámozta az amerikai show érkezését, ilyenformán: „*Buffalo Bill fellépéseit korántsem szabad mint valami érdekes cirkuszi látványosságot megítélni, hanem sokkal inkább mint valami iskolát, melyben a látogatók rövid két óra alatt megismerik az ókori és modern lovaglási művészetet és a legkülönbözőbb emberfajokat szórakozásuk és munkájuk közben figyelhetik meg.*”⁹⁴

A szegedi nép is kíváncsi volt a különlegességekre, sok ezer ember várta a hajnalban érkező vonatokat, bámulta a kipakolást, kísérte a menetet a lóversenyterre, ahol a cirkusz helyet kapott. Délután a legkülönfélébb szállítóeszközökön (fogat, bérkocsi, automobil, szekér, kerékpár, omnibusz) indult meg a nép a lóversenyter felé. Rengetegen kényszerültek gyalogolni a rekkenő hőségben és nyelni a sok jármű által felvert port. A sátor tábor körül bőven volt csodálnivaló (és pénzköltekezésre való) mutatvány. Külön sátorban volt a szellős férföltöző, az alföldi szemnek szokatlan tarka uniformisokkal, külön sátrakban különlegességekből összeállított gyűjteményt nézhetek meg a helyiek, természetesen 50 fillér ellenében. Ernyő alatt a helyszínen készülő Buffalo Bill-cukorkát, míg egy másik állványon a társaság érdekességeit ábrázoló képeslapokat árultak. Egy emelvényen „*egy-két üvöltöző, karddal-pajzzsal hadakozó reklámindiánus*”⁹⁵ fejtett ki igyekezetet, hogy aki csak bámeszkodni jött, vegyen belépőjegyet a másorra, amelyeket mozgó kocsikon árúsítottak. A hömpölygő tömegben szokatlanul sok

93 CSML IV.B.1406.b. 7643/1906. A kérvényt 1906. június 26-án írták. Köszönöm a segítségét Bagi Zoltánnak az MNL Csongrád Megyei Levéltára főlevéltárosának.

94 Szegedi Híradó, XLIX. évf. 148. sz. 6. p. 1906. június 28.

95 Szegedi Híradó, XLIX. évf. 153. sz. 6. p. 1906. július 5.

zsebmetsző dolgozott, de a rendőrök szerencsére nagyon jól vizsgáztak. Délelőtt és délután 11 zsebmetszőt tartóztattak le, közülük három helyi lakost. Egyikük csak aznap szabadult, de délután már elfogták, amikor egy vidéki gazda zsebében kotorászott. *„A letartóztatott zsebelők között olyan is van, aki tegnap Szentesen fellopódzkodott Buffaloék különvonatára, s azon tette meg az utat Szegedig.”*⁹⁶

A másik helyi sajtóorgánum is beszámolt a szegedi zsebmetszőkről, akik közül *„két kifogástalan eleganciával öltözött alakról a cirkusz személyzete azt mondta, hogy városról-városra követik őket.”*⁹⁷

Más dolga is akadt a rendőröknek az amerikaiakkal kapcsolatban. Egy bécsi vendéglős, Schmidt János jelentkezett aznap a kapitányságon, aki panaszt tett Buffalo Bill egyik alkalmazottja ellen. Még a bécsi vendégszereplés ideje alatt a vendéglős *„buffetet rendezett be a telepen. Este aztán mikor összepakolóztak, megdöbbenve tapasztalta, hogy 200 db. Ezüstpoharat és temérdek asztalkendőjét ellopták. A lopást szerinte nem követhette el más, mint Cody ezredes egyik alkalmazottja.”*⁹⁸ Utána eredt a csapatnak, és itt Szegeden érte be őket, remélve, hogy visszakapja az értékeit. A rendőrkapitány a károsulttal kiment a sátozóborhoz, és ott megindította a vizsgálatot, de hogy mi lett az eljárás vége, azt azonban ma már nem tudjuk.

„Aki ma kivándorolt Buffalo Bill cirkuszába, csalódottan, káromkodva távozott”, írta a Friss Újság, és még azt is megjegyzi, hogy a *„szélmóskirály napi 50.000 koronát húz a népen”*. Szerencsére a mi közönségünk nem töltötte meg színültig a *„szédelgések templomát”* jegyzi meg a zsurnaliszta kárörvendően, majd: *„Miért nem a szegedi színjátszást támogatja a nép?”* — teszi fel a kérdést. Vele szemben a Híradó beszámolója teljesen pozitív véleményt tükröz, részletesen leírja és dicséri a műsort. Talán a lapok egymással is rivalizáltak, ki tudja, mindenesetre biztosra vehető, hogy a Tisza parti nagyvárosban is nagy anyagi sikert ért el a vállalkozás. A társulatot ezen a napon nem a sok elfogott zsebtolvaj érdekelte, az amerikai szívek e napon ünnepeltek. Aznap volt a számukra oly fontos július negyedike, az amerikai függetlenség napjának ünnepe. Az ünnep miatt a show homlokzati részét művészien vörösre, fehérre és kékre dekorálták. A társulat élmezője, Ballard pedig ünnepi vacsorát készített az alkalomra, míg a

96 Szegedi Híradó, XLIX. évf. 153. sz. 4. p. 1906. július 5.

97 Szegedi Friss Újság, VII. évf. 157. sz. 2. p. 1906. július 6.

98 Szegedi Híradó, XLIX. évf. 153. sz. 5. p. 1906. július 5.

zenekar amerikai dalaival igyekezett otthoni légkört varázsolni a messzire került művészeknek.⁹⁹

Nagykikinda (1906. július 5.)

„Valami új, valami különös, valami nagyszerű. A párizsi *Petit Journal* kijelenti, hogy aki megnézi a *Buffalo Bill Wild West showt* az világ körüli utat tesz meg. Ő nem cirkuszerűen mutatja be lovait, hanem etnográfiai előadást nyújt.”¹⁰⁰Ilyen szavakkal harangozták be az amerikaiak érkezését, és a reklám el is érte célját. Óriási közönség érkezett a városból és a környékről is, habár itt nem telt meg teljesen a nézőtér, délután egész népvándorlás indult meg a vásártér felé: „*magánfogatok, bérkocsik, omnibuszok, kerékpárosok, szekerek vitték a közönséget, óriási néptömeg tette meg az utat gyalog,*”¹⁰¹ és a helyi sörből is jócskán fogyasztottak, mivel igen meleg volt aznap — tudósított a lap később. Az előadástól a kikindai nép többet várt, ügyes reklámfogásnak, agyondicsért humbugnak tartották azt, legalábbis a cikk írója szerint. Sajnos több információval nem rendelkezünk a cirkusz kikindai fellépéséről.

Nagybecskerek (1906. július 6.)

A nagybecskereki fellépést is már két héttel korábban megjelenő hírverő cikkek, plakátok előzték meg, három nappal a vonatok érkezése előtt pedig John M. Burke őrnagy érkezett a városba. Elintézte a társaság hivatali ügyeit, és interjúkat adott. A kérdésre, miszerint nem költséges-e ide hozatni 800 embert és 500 lovat, az őrnagy így felelt: „*Nem, mert jobb így egyben tartani a társaságot, mintha szét-szélednének. Mindenki meggyőződhetik a vasúttársaságnál, hogy nekünk a társasággal szerződésünk van, mely a teljes 4 teljes vonatnak 59 vagonból szállítására vonatkozik, emberekkel, állatokkal, sátrakkal együtt.*”¹⁰² Az utókorra maradt egy fénykép, amelyen a bevonuló csapat látható, amint lovagolnak a nagybecskereki

99 Griffin, 2010. 113. p.

100 Torontáli Közlöny, XXIV. évf. 47. sz. 2. p. 1906. július 1.

101 Torontáli Közlöny, XXIV. évf. 49. sz. 2. p. 1906. július 8.

102 Torontál, XXXV. évf. 149. sz. 2. p. 1906. július 3. Az őrnagy által említett szerződés ma már sajnos nem található meg, sem az Országos Levéltárban, sem a MÁV irattárban.

Indiánok Nagybecskerek főutcáján

főutcán. A fénykép¹⁰³ előterében négy hölgyet láthatunk, mögöttük széles tollkoronás indiánok következnek, a kép szélén bémésködő helyiek tűnnek fel. Így nézett hát ki a bevonulás, amelyet a leírások szerint rengetegen néztek meg, dacára a hajnali óráknak, pedig a vonatok négy és hat óra között érkeztek a pályaudvarra. A rekkenő hőség, és az erős szél ellenére — ami bántóan kavarta a port — a helyi és a környékbeli nép több ezer főre duzzadt tömege ment ki a vásártéren felállított sátorhoz szórakozni. Az esti előadásom még kevesebben voltak, de biztosra vehető, hogy ebben a városban is hatalmas sikert ért el a show. A másnapi lapban az újságíró vicc költésére is ihlette a vadnyugati műsor: „*Buffalo Bill és a politika címmel*” jelent meg tréfásnak szánt rövidhír, amelyben az indiánok hangos rikoltzását vetik össze a választások idején zajló itteni kiabálással.¹⁰⁴

103 A fényképért köszönettel tartozom Bálint Arankának a Nagybecskereki Levéltár főkönyvtárosának.

104 Torontál, XXXV. évf. 153. sz. 2. p. 1906. július 7.

Pancsova (1906. július 7.)

Pancsova állomására is hajnalba futottak be a vonatok, és (köszönhetően a jól működő reklámnak) itt is széles tömegek várták a különleges látnivalókat. A bevonulást és a sátorállítást száz meg száz ember nézte végig. Az itteni lap szerint *„Amerika beköltözött egy napra Pancsovára, és a két előadásnak is rengeteg nézője akadt. A délutáni előadás 6-7, este pedig 7–7500 nézőt vonzottak a vadnyugat megnézésére. A tudnivágyó pancsovaiak nem kisebb összeggel, mint 45–48.000 koronával hizlalták Buffalo Bill tárcáját.”*¹⁰⁵ Pancsova városa egy új munkatárssal is gazdagította a Wild West show-t. Matuz Sándor filisi községi írnokot ugyanis 2000 korona éves fizetéssel és teljes ellátással szerződtették indián lovasnak (!)¹⁰⁶. *„Matuz a minap vette át útlevelét Temes vármegye alispánjától, mert ki fog menni Amerikába”* – folytatódik az érdekes híradás — nejét és gyermekét itthon hagyja, de ellátásukról már kellően gondoskodott.¹⁰⁷

Versec (1906. július 8.)

Versec város tanácsának közgyűlése 1906 júniusában tárgyalta a cirkusz helyi fellépéséről. Amikor a város június havi jelentését vették napirendre, az egyik képviselő felszólalt, és kevesellte az amerikai vállalatától beszedett 200 koronát. Úgy gondolta, hogy annyi nem lesz elég a terület rendezésére sem, mivel az állatvásárteret körülvevő korlátokat le kell bontani és vissza is kell majd építeni. Elmondta még, hogy tudomása szerint Temesváron 1000 koronát fizetett a Vadnyugat, ezért arra kérte a polgármestert, vizsgálja meg a dolgot. A polgármester válaszában megnyugtatta a tanácsnokot, hogy utánajár az ügynek, és felszólította a rendőrkapitányt, írjon részletes jelentést.¹⁰⁸

105 Határőr, XV. évf. 28. sz. 3. p. 1906. július 15.

106 Más városi lapokban is megjelenik az indiánok eredetiségének megkérdőjelezése, a család emlegetése. Valószínűleg a Sipulus-féle tárca hatásáról van szó.

107 Határőr, XV. évf. 29. sz. 3. p. 1906. július 22.

108 Sajnos (mivel az iratok nincsenek meg), ma már a jelentést nem ismerhetjük meg, így nem deríthető ki, hogy végül mennyit fizettek a városnak. A verseci tanácsülési jegyzőkönyvekért Fodor Istvánnak a zentai levéltár igazgatójának mondok köszönetet.

A helyi lap itt is már két héttel előbb hirdette a produkciót. Az újságban közzétett plakátról kiderül, hogy a műsort a verseci „*marha-és lóvásártéren*” tartották meg, azt azonban, hogy milyen volt a fogadtatás, nem tudjuk bemutatni.¹⁰⁹

Temesvár (1906. július 9.)

Temesváron a show hatalmas sikert aratott, erről győz meg minket a produkciókról beszámoló mindkét újság. Ahogy mindenhol, ott is „*már magának az utazóvárosnak megérkezése és a rengeteg embernek és állatnak a három különvonatból való kivonulása is látványosság számba ment, hát még az első délutáni előadás.*”¹¹⁰ A bevonulásnak volt kárvallottja is, mivel a nagy csődületet a tolvajok kihasználták arra, hogy „*A. D. pénztárcáját ellopják, a benne lévő 60 koronával együtt, amelyből pedig adót akart fizetni.*” Több kellemetlen esetről nem érkezett hír, annál inkább dicsérték a mutatványokat. „*Az ember szeme valósággal káprázott a merészebbnél-merészebb és nyaktörő mutatványokon, és a legtarkább folyton üvöltő indiánusok sokaságán. De a többi látnivalók is elismerést érdemelnek.*”¹¹¹ Olyannyira tetszett a műsor a helyieknek, hogy másnap is visszatértek a témára egy vicc erejéig, mely körülbelül így hangzott: Sok látogatója volt — a többi között — Buffalo Bill tolmácsának, a rengeteg nyelvet beszélő angolnak is, aki az adoma szerint, a világ összes nyelvén kívül még a cipője nyelvén is tudott pár szót.¹¹²

Arad (1906. július 10–11.)

Aradon két napig tartózkodott a cirkusz, három előadást tartottak, és egy kicsit meg is pihentek a művészek a városban. A második nap két oldalra terjedő írás látott napvilágot a Wild West show előadásairól, „Sok hühó semmiért” alcímmel. Az alcímmel ellentétben a cikk sok pozitívumot is leírt a műsorról. Részletesen

109 Az OSZK-ban a vizsgált Délvidék című lap sajnos hiányos, és éppen a kérdéses időszakban nincsenek meg a lapok.

110 Temesvári Hírlap, IV. évf. 154. sz. 4. p. 1906. július 10.

111 Uo.

112 Temesvári Hírlap, IV. évf. 155. sz. 4. p. 1906. július 11. A cikk „Buffalo tolmácsa” címmel jelent meg.

ismertette a mutatványokat, és az aradi szerző különösen figyelemre méltónak találta a következő produkciókat: „*egy kilenctagú partesse-akrobata csoport szép és elegáns kivitelű embergúllákkal. Egy japán lábművész és két póznakúszó ekvilibrista*”¹¹³ *tetszett. Gyönyörű volt egy tizenöt tagból álló gyalogos csapatnak szadgyakorlata. Cody ezredes vágató lovon lőtt le feldobott golyócskákat, Baker a híres céllövő pedig mindenféle testállásból, végül tótágast állva lőtte le a feldobott célpontokat.*”¹¹⁴ Negatívumként a drága jegyeket emelte ki, és hogy mindenért külön kellett fizetni, ezek pedig nem voltak benne a reklámban. További hátrányként emelte ki, hogy a székek kényelmetlenek voltak, szűkek, olyannyira, hogy azokon egy felnőtt ember el sem fért. A délutáni előadáson csak kb. 2500-an voltak, a sátrat egyharmad részéig töltötték meg, az estin viszont 10.000 emberről szól a tudósítás (a sátor 7500 férőhelyes volt), így a telt ház valószínűsíthető. A vásártéren megtartott előadások anyagi szempontból nagy sikerrel végződtek, hiszen még a rosszindulatú tudósítás is elismeri, hogy a három előadás „*nettó 90.000 koronát jövedelmezett. Ebből nem maradt Aradon 5000 korona sem.*”¹¹⁵ Talán az irigység vezérelte a cikk íróját, hogy ily címmel kezdje ismertetőjét a show-ról: „*A balek nemzet: Aradot is meghódította az amerikai kókler király.*”¹¹⁶ Sajnálatos tragédia érte a társulatot, a délutáni előadás vége felé az indiánok elleni lovasroham-támadásban az egyik lovas olyan szerencsétlenül esett le lováról, hogy bokája felett eltörte a lábát. A sérült lovas, Arri Lumast a helyi kórházban hónapokig kezelték, így ő elesett a további szerepléstől, gyógyulása után bizonyára követte a csapatot. A másik vizsgált helyi lap, az Aradi Híradó nem kommentálta a cirkuszt. Pedig e lapban is már két héttel korábban jelentek meg a vadnyugati műsorról hírverő cikkek, plakátjukat az újság hátulján közölték, de a fellépések után, mégsem találunk róla egy sort sem. A „szóra sem érdemes” minősítéssel látták el, vagy valami más történt, nem tudjuk.

Gyulafehérvár (1906. július. 12.)

Gyulafehérváron is már két héttel korábban megjelentek a plakátok, a lapok írtak a várható eseményről. Mégsem tudhatjuk meg, hogy milyen fogadtatásban

113 Cirkuszi egyensúlyozó művész, kötélátancos.

114 Arad és Vidéke, XXVI. évf. 158. sz. 7-8. p. 1906. július 11.

115 Arad és Vidéke, XXVI. évf. 159. sz. 3-4. p. 1906. július 12.

116 Uo.

részesültek, mivel a műsor után a lapok már nem írnak az eseményről.¹¹⁷ Száz év távlatából sajnos nem tudjuk, hogy miért.

Nagyszeben (1906. július 13.)

Nagyszeben városát is két héttel a cirkusz érkezése előtt ellepték az óriási plakátok és a külön erre a célra állított deszkafalakon kifüggesztett színes képek. Majdnem minden üzlet kirakatában ott díszeltek a hirdetések, a hely biztosításának ellenértékeként a boltosnak ingyenjegyet juttatott a vállalat. A szász város katonai gyakorlóterén két teltházas előadást tartott a lovas show. A nagy sikerről érdemes idéznünk a helyi lap beszámolóját: *„Az előadások iránt nem csekély mértékben felizgatott kíváncsiság óriási mértékben nyilatkozott meg az egész pénteki nap folyamán, s úgy a délutáni, mint az esteli előadást nagy közönség nézte végig, mely nem tudott betelni a hatalmas felvonulások, élethű izgalmas csatajelenetek, csodálatosan merész lovasgyakorlatok Cody Vilmos Frigyes ezr. hihetlennel határos mesterlövéseinek szokatlan varázsával. Különösen nagy hatást ért el a postakocsi megtámadásának és kirablásának pompás és frappáns realiztikus bemutatása, de a többi látványosság sem maradt el érdekesség tekintetében az előbbi mögött, úgyhogy Buffalo Bill előadásain nyert benyomásokat mindenképpen csakis a legjobbknak nevezhetjük.”*¹¹⁸ A következő számban egy rövid hír az amerikai tanulékonyságára világít rá, ugyanis arról tájékoztat, hogy az egyik idegenvezető magyarul is tudott (legalábbis pár szót). Míg a melléksátokban dolgozó egyik kígyóbüvölő franciául tanult meg a vándorlás ideje alatt. Olyan nagy tetszést aratott a műsor ebben a városban, hogy távozásuk után egy héttel is vissza-visszatérő témát adtak a lap hasábjain.

Brassó (1906. július 14–15.)

Brassó városának hirdetőoszlopait július 1-én ragasztotta teli a reklámok kifüggesztéséért felelős csapat, amiről azonnal be is számolt a helyi lap: *„Élénk feltűnést keltettek ma városunkban a Buffalo Bill-féle mutatvány-cirkusz megje-*

117 Sem a Gyulafehérvári Hírlap, sem a Közművelődés nem közölt semmiféle reakciót a show távozása után.

118 Nagyszebeni Újság, III. évf. 28. sz. 3. p. 1906. július 15.

lent hirdetései.”¹¹⁹ A plakátokkal még a szomszédos székely megyét, Háromszéket is elárasztották, erről két nap múlva tudósított a lap, hozzátéve, hogy már „*alig lehet olyan embert találni, aki arról nem beszélne, hogy Brassóba jön, hogy a cirkuszt megnézze.*”¹²⁰ John M. Burke őrnagy, a társulat adminisztratív vezetője négy nappal korábban érkezett, és elintézte az elszállásolással kapcsolatos hivatali teendőket, illetve interjút is adott a lapnak. Brassóba a vonatok az eddigi érkezésekhez képest később, délelőtt kilenc, fél tíz és tíz órakor futottak be, amit már nyolc órától kezdve várt a kíváncsi tömeg. A kipakolás látványos zűrzavarát külön emelte maga „*Buffalo Bill, ki pazar kiállítású négylovas fogatán a várost tekintette meg, s kit többször élénken megéljenzett a lelkesülő közönség.*”¹²¹ A közúti vasúttársaság különjáratok indításával igyekezett kielégíteni a lakosság igényeit. Járatokat indítottak a főtérről ki a baromvásártérre az előadások előtt és után. A nyári szélvihar sok lakót megijesztett, százával menekültek haza a műsor előtt, mert attól tartottak, hogy a sátor összedől, de aki bátran kitarott, szerencsés volt, mivel a szél elvitte a vihart, és elkezdődhetett a produkció. A híradás szerint a városban az esti előadáson többen voltak, mint a délutánin, állítólag 10.000 ember nézte végig a show-t. Az általános vélemény szerint a műsor pompás volt, különösen az arab és a japán akrobata lovasok, a kötél-táncos egyensúlyozó művész aratott nagyobb sikert a városban. Az időjárással is szerencséje volt a társulatnak, az eső várt egészen másnapig, az előadások alatt nem, de az összepakolás közben már zuhogott. Az összefoglaló kommentár így hangzik: „*A legegésztlenebb látogatónak is be kell vallania, hogy Buffalo Billt egyszer meg lehetett nézni. Buffalo Bill előadása kiérdemelte Brassó lakóinak tetszését.*”¹²²

Segesvár (1906. július 16.)

Sajnos a segesvári fellépésről sem maradt sok információnk. Ahogy mindenhol, ott is két héttel az érkezés előtt a lapok „*beharangozták*” az amerikai társulat jövetelét. A segesvári lakosság is kíváncsi volt az addig soha nem látott mutatványokra, ezért szép számmal elmentek megnézni a produkciót a marhavásártérre. Az ottani lapban megjelent cikk kritikusa: „*lezajlottak a Buffalo Bill -féle mozgá-*

119 Brassói Lapok, XII. évf. 147. sz. 4. p. 1906. július 1.

120 Brassói Lapok, XII. évf. 148. sz. 4. p. 1906. július 3.

121 Brassói Lapok, XII. évf. 159. sz. 4. p. 1906. július 15.

122 Brassói Lapok, XII. évf. 160. sz. 4. p. 1906. július 17.

*mas napok. Segesvár és vidéke a reklámnak felülve 40.000 koronát adott Buffalo Billnak 2 órányi élvezetért?*¹²³

Marosvásárhely (1906. július 17.)

Marosvásárhelyre is pár nappal korábban érkezett John M. Burke „magyarul jól beszélő titkár, ki szintén egyik igazgatója a társulatnak. A titkár bemutatta a bámulatos cirkusz fotográfiális látképét s egyúttal kijelentette, hogy a látványosság meg fog teljesen felelni a kiplakátozott várakozásoknak.”¹²⁴ A három különvonat reggel 7, 8 és 9 óra körül zakatolt be a pályaudvarra, megérkezésüket itt is hatalmas tömeg várta. Kisebb csodaként aposztrofálták már a kipakolás mozzanatait is, ilyenformán: „36 óriási málhakocsit vonszoltak le a rettenetesen bámuló amerikai telivér lovak, hol 4, 6 és 8 ló húzta a dübörgő kocsikat. Majd 25 egyéb műszaki kocsi és ágyú felszerelést szállítottak ki az alacsony kerekű amerikai szerkezetekkel ellátott vasúti kocsikról. Az egész lepakolódásnál különösen meglepő volt az a szép rend, mellyel még a lovak is mintegy karikacsapásra tudták szerepüket.”¹²⁵ Cody utoljára szállt ki a vonatból, akit a több ezres tömeg hangos éljenzéssel fogadott. Azután a tömeg elindult a délutáni előadásra, de a tolongásban sajnálatos balesetek is történtek. A katonai gyakorlótérre vezető út túl szűk lehetett, mindenestre tele volt fogatokkal, kocsikkal, mellettük-közöttük gyalogló emberekkel. Három gázolás is történt az úton, szerencsére egyik sérülés sem volt súlyos. Mindkét előadáson hatalmas volt a nézőszám, elmondható tehát, hogy Buffalo ebben a városban is sikerrel működött. Az újság véleménye szerint a közönség nagy része csalódottan távozott, becsapva érezték magukat. De hát „vajon becsapta-e közönséget Buffalo Bill vagy nem” — teszi fel a kérdést a lap- és megadják rögtön a feleletet is: „Határozottan kimondjuk: nem! Óriási reklámjával felültette, de be nem csapta. A közönség abban csalódott, hogy sokat várt, többet.”¹²⁶ A közönség csalódásának önmaga az oka, mivel felült a reklámnak, amelyet az „amerikai nagyobb arányban művelt”, folytatódik az értékelés. Ezek után leírják a kiemelkedőnek tartott lovas mutatványokat, melyek közül külön látványosnak ítélték a felvonulásokat, a szép katonai gyakorlatokat, illetve a törökök kardfogatását.

123 Nagy Küküllő, VIII. évf. 29. sz. 4. p. 1906. július 22.

124 Székely Lapok, XXXVI. évf. 157. sz. 3. p. 1906. július 12.

125 Székely Lapok, XXXVI. évf. 162. sz. 3. p. 1906. július 18.

126 Székely Lapok, XXXVI. évf. 163. sz. 2–3. p. 1906. július 19.

Igaz, hogy a mutatványok nagy részét az emberek már láthatták más cirkuszoknál kicsiben, de így együtt és nagyban nem, és éppen ez ennek a cirkusznak a sajátossága, így aztán mégiscsak megérte megnézni, szól a konklúzió.

A társulat távozása után annak piaci árakra gyakorolt hatásáról adtak hírt, vagyis: „*Buffalo lovai sáskajárást idéztek elő. A zab és a széna ára tetemesen felszökött, s így kétféle adóval fizettük a híres amerikaiit, a pénz és ételadóval.*”¹²⁷ A másik marosvásárhelyi lap szerint is becsapták a közönséget, sőt „*működnek a zsebtolvajok is, Cody úrral utazik pár nemzetközi zsebmetsző is.*”¹²⁸ Kínos kalandot élt át Cody egyik alkalmazottja, a tréfás cikk szerint az történt ugyanis, hogy beleszeretett egy helybéli leányba. Olyannyira, hogy feleségül is kérte a leányt, aki igent is mondott. A szöke műlovar felruházta feleségét, vett neki ruhát, tollas kalapot. Hanem az „*elkapatott leány megszökött az angol oldaláról. Az angol egy kis kurta házban találta meg választottját, fiatalemberek társaságában. Verekedés után, nagy nehezen visszaszerezte a ruhákat.*”¹²⁹ A kellemetlen kitérő után, csalódottan vonatra szállt, majd Kolozsváron érte utol csapatát. Valószínűbbnek látszik, hogy a pakolás közben elfogyasztott erős sör hatásától bódult állapotban az egyik könnyűvérű hölgy hálójába került az angol lovászfű.

Kolozsvár (1906. július 18–19.)

A kolozsvári látogatást is a hivatali ügyintézés előzte meg. A cirkusz vízhasználatra kért engedélyt, mégpedig 20 m³ vízfogyasztást irányoztak maguknak elő a két napi ott tartózkodás alatt. A városi Vívezetéki Igazgatóság vezetője „*felügyeleti díj címén 20 korona lefizetése ellenében méltóztassék a kért vízhasználatot engedélyezni.*”¹³⁰ véleménynyel továbbította levelét a városi tanácsnokoknak. A város vezetősége megfogadva Hubert vízvezetéki igazgató véleményét, és „*engedélyt adott a baromvásártéren felállítandó cirkusz részére 20 korona előzetes befizetése után a város házipénztárába.*” Erről július 3-án döntöttek.

127 Székely Lapok, XXXVI. évf. 164. sz. 2. p. 1906. július 20.

128 Szabadság, II. évf. 162. sz. 2. p. 1906. július 18.

129 Szabadság, II. évf. 163. sz. 2–3. p. 1906. július 19.

130 Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, Tanácsi iratok, 10768/1906. Az iratok rendelkezésre bocsátásáért köszönetemet fejezem ki Ioan Dragan-nak a Román Nemzeti Levéltár igazgatójának.

*Buffalo Bill magyar csikósok társaságában
(Réti Károly tulajdona)*

A kolozsvári Ellenzék zsrnalisztáját különösen felbosszantotta a cirkusz érkezése. Július negyedike után, miután a plakátozó csoport telerakta német–magyar nyelvű reklámokkal az egész várost, az összes kirakatot, hirdető oszlopot, olyannyira felháborodott, hogy mindjárt egy két oldalas cikket írt Buffalo Bill társulata ellen. Sérelmet látott abban, hogy a show műsora „*kilátásba helyezi a nagyérdemű közönségnek, hogy különlegességei sorában bemutatja a különböző vad népeket, azok szokásait, életmódját. Részük lesz a látogatóknak a kozákok, arabok, beduinok, mexikóiak elővezetésében, és a vad népek sorában be fogja mutatni a magyarokat is.*”¹³¹ Ezen annyira megsértődött a cikkíró, hogy szitkokat

131 Ellenzék, XXVII. évf. 150. sz. 3–4. p. 1906. július 5. A nyomtaték kedvéért az eredeti cikkben is dőlt és vastagított betűkkel szedték a kiemelt szavakat.

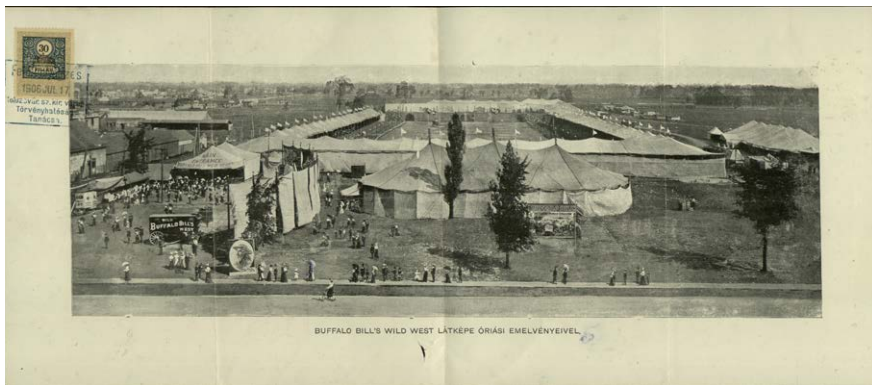
szórt a budapesti újságírókra is, miért nem vették észre, és miért nem kérték ki maguknak mások is e „rágalmakat”. Ha Budapest Magyarország fővárosa nem volt elég magyar, majd Kolozsvár Erdély fővárosa lesz az, és kikéri magának ezt a „*lekicsinylő tudatlanságot*”, majd számárnak nevezi Buffalo Billt. Túlságosan önérzetes írásában kijelenti, hogy a magyarok igenis nem vadak, és, hogy mi igenis tartozunk a magunk büszkeségének azzal, hogy tiltakozunk. A német nyelvű plakátok miatt pedig úgy vélte, hogy Buffalo Bill Ausztriát egybemossa Magyarországgal, fel kell őt világosítani a valós helyzetéről. Holott pusztá félreértésről lehetett csupán szó, a népek felsorolásában előfordult a cirkuszban korábban fellépő magyar Csikós is. A kirohanó cikknek azonban volt hatása. Petró László fodrász beküldte a szerkesztőségbe a kirakatába függesztett plakátot és a kapott szabadjegyet, mondván, hogy „*azokra ő nem reflektál, az utalványt sem misítsük meg*”.¹³² Két nap múlva követője akadt a fodrásznak, újabb összetépett „*potyajegyet*” küldtek be a szerkesztőségbe.

A cirkusz működésének megfelelően pár nappal korábban megérkezett a városba John M. Burke őrnagy, aki azonnal felkereste a lapok szerkesztőseit. Megdöbbenve tapasztalta a városban kialakult ellenséges légkört, igyekezett is eloszlatni a félreértés ködét. Ekképpen mentegetődzött: „*Csodálkozással tapasztalta, hogy a Buffalo Bill társaság legjobb szándéka ellenére helytelen információ következtében kellemetlenül lepte meg a kolozsváriakat a magyar–német szövegű reklámokkal. Semmi sem állott oly távol a társaság szándékától — mondta —, mint a nemzeti önérzet megbántása, de természetesen nem beszélve a magyar nyelvet, idegen információkra volt a társaság utalva. A társaság célja szórakoztatni tanulságos előadásaival, csakis és semmi más.*”¹³³ Miután lefizette a szerkesztőségek pénztáraiba a megállapított reklámozási díjat, az őrnagynak más kellemetlen elintéznivalója is akadt a városban. A hirdetési vállalat olyan hatalmas összeget kért a cirkusztól amennyit ők nem voltak hajlandók fizetni. A hirdető vállalat, mivel nem fizettek neki, elkobozta a plakátok egy részét, a főkapitány pedig feljelentette a vándorcirkuszt. Az őrnagy kiegyezett 400 korona átalányösszegben, majd este nekiálltak az „*óriási plakátok kiragasztásához, gondosan ügyelve, hogy minden felirat magyar legyen. Reggelre az oszlopokról Cody ezr. néz le ránk, s az indiánok rohamában gyönyörködhet a járó-kelő.*”¹³⁴ Így már rendeződött a félreértés, megszülettek a megállapodások, és a lakók ezután már izgatottan várták a

132 Ellenzék, XXVII. évf. 152. sz. 5. p. 1906. július 7.

133 Kolozsvári Friss Újság, VII. évf. 191. sz. 3. p. 1906. július 13.

134 Kolozsvári Friss Újság, VII. évf. 193. sz. 3. p. 1906. július 15.

A wild west távlati képe

„Vadnyugat” bevonulását városukba. A vándorcirkusz a vízhasználaton kívül a sátor felállítására is kénytelen volt engedélyt kérni: *„Tisztelettel kérjük, méltóztassék megengedni, hogy a cirkuszunkat az itteni baromvásártéren kijelölendő helyen felállíthassuk. Terveket nem csatolunk, de már nagyon sok helyen voltunk, és semmi veszély elő nem fordult. A kiszállási kocsidíjra 2 koronát csatolunk.”*¹³⁵ Így szólt Charles B. Meredith-nek, a vállalat képviselőjének a július 17-én írott kérvénye.

A vonatok 18-án reggel 5, 6 és 7 óra körül futottak be, a kipakolást a tömeg szájtátva követte, majd a lovasok átügettek a baromvásártérre. *„Ekszcenrikus öltözékükkel és kimázolt arcú indiánjaikkal a korán kelő nép érdeklődését meglehetősen felkeltették.”*¹³⁶ A kipakolást megzavarta egy apró incidens, ugyanis egy amatőr fényképész a sürgő-forgó indiánok között fényképfelvételeket akart csinálni. Az egyik bennszülött valahogy ráijesztett, mire Indig úr, a fényképész elejtette és összetörte masináját. A fotós bejelentette kárát a kapitányságon, ahol másnap már le is tárgyalták az ügyet. A kapitány nem találta bűnösnek a rézbőrűt, mivel nem lehetett bizonyítani, hogy ő törte össze a gépet. Buffalo megbízottja felajánlott a panaszosnak 50 koronát, amit az el is fogadott. Indig úr később

135 Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, Tanácsi iratok, 13063/1906. A levéltárban őrzött aktában csatoltak egy rendkívül beszédes fényképet a cirkuszról. Nagyon jól érzékelteti a sátor méreteit, megfigyelhető a reklámplakátok hatalmas mérete, a melléksátor, a főbejárat előtt gyülekező tömeg, az andalgó napernyős hölgyek stb.

136 Kolozsvári Friss Újság, VII. évf. 196. sz. 1–2. p. 1906. július 19.

úgy nyilatkozott, hogy még ő fizet rá, gépe használhatatlanná vált, az 50 korából ő nem húz hasznot.¹³⁷ Pedig a hobbi-fotósnak inkább örülnie kellett volna Buffalo viselkedésén, aki nyilvánvalóan nem akart konfliktusba keveredni a helyi hatóságokkal, inkább nagylelkűen fizetett. A tömeggel együtt délelőtt 10 órakor a helyszínre vonult a „*cirkuszépület megvizsgálására alakult bizottság*”, a városi mérnök, a rendőrfőkapitány, a tűzoltó főparancsnok-helyettes, és egy városházi fogalmazó. Mivel a bizottság — a vállalat és a lakosság szerencséjére — „*a sátrat a követelményeknek megfelelőnek találta*” a városi előljárók „*az engedélyt az előadások megtartására a szokásos fenntartások mellett ezennel megadja*.”¹³⁸

Dél körül kezdődött az igazi népvándorlás, a legkülönbözőbb járművek: magánfogatok, bérkocsik, autók, kerékpárok, szekerek indultak a sátor felé. Az érkezés napjának minden mozzanatát élénken követte a sajtó: „*Nagy tömeg hullámzik a cirkusz körül és bámulják az amerikaiakat, kik már de. 10 órakor megnyitották egyes látványosságukat a közönség előtt*.”¹³⁹ A társulat érkezése muníciót adott a sajtó képviselőinek a tekintetben is, hogy a város vezetését kritizálják a szemét és a por elviselhetetlen mértéke miatt. Nem lehet kitenni a közönséget annak, hogy a látványosság kedvéért magába szívjon egy csomó port, és az egészségét is veszélyeztesse, szól a bíráló.

Másnap azután elolvashatták az első beszámolókat azok, akik valamilyen oknál fogva nem mentek el az előadásokra. Eszerint az esti műsoron „*4-5 ezer ember szorongott a kényelmetlen székeken. A társaságban különben sok ügyes lovas és ügyes tornász van, azonban az unalmasságig ismétlődnek. A közönséget várakozásában csalódás érte*.”¹⁴⁰ Így értékelte tehát az Ellenzék a show-t, míg a másik lap tudósítójának véleménye teljesen ellentmond az előbbinek. A beszámoló szerint az előadás minden várakozást felülmúlt, részletesen leírta a show egyes elemeit, és kiemelte, hogy a „*legeslegszebb mutatvány a Custer generális utolsó harca című látványosság, melynek keretében Cody ezredes truppja bemutatja a sioux indiánusok nemzeti táncait, szokásait*.”¹⁴¹ Mindkét előadáson nagyszámú közönség volt jelen, különösen az estin volt több ezres tömeg, vagyis kijelenthetjük, hogy anyagilag mindenképpen sikerrel zárult a kolozsvári látogatás. A város sem járt rosszul, mivel a vadnyugati láz fellendítette az idegenforgalmat. A

137 Ellenzék, XXVII. évf. 163. sz. 4. p. 1906. július 20.

138 Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, Tanácsi iratok, 13063/1906.

139 Ellenzék, XXVII. évf. 161. sz. 4. p. 1906. július 18.

140 Ellenzék, XXVII. évf. 162. sz. 4. p. 1906. július 19.

141 Kolozsvári Friss Újság, VII. évf. 196. sz. 1–2. p. 1906. július 19.

környékről mindenhonnan érkeztek kíváncsiak, a vendéglők, kávéházak forgalma megélenkült. Mozcgalmas napja volt Erdély fővárosának.

Nagyvárad (1906. július 20.)

A „Körös menti Párizs” életét is felbolygatta a vadnyugat érkezése. A társaság jöveteléről már a hónap első napján beszámolt a Nagyvárad című lap, ugyanakkor a várost és a környéket itt is elárasztották a színes plakátok és a vad csatajelenségeket ábrázoló képek. Ezeknek köszönhetően a lakosság várakozása olyannyira felfokozódott, hogy az egyik cikk szerint a „közönség máris lázas érdeklődéssel várja a prairieiek lovasait, mindenki Cody ezredes vad harcosairól beszél a Körös partján.”¹⁴² A város készült az amerikai vállalkozás fogadására, tisztában voltak vele, hogy mekkora felfordulást fog okozni mindez, ezért a közlekedési helyzetet próbálták javítani. Nagyvárad és a környező községek között külön vonatokat indítottak a tumultus elkerülése végett. A kipakolás, és az attrakciónak helyszínül szolgáló vásártérre tartó menet azonban nem a megszokott módon ment végbe a városban. Nagyvárad főutcáját ugyanis éppen ekkor aszfaltolták le, és a város vezetői aggódtak, hogy a cirkusz nehéz szekerei, vagy a lovak patái esetleg tönkreteszik a város legújabb büszkeségét. Komoly vitára került sor a városháza tanácsstermében július 19-én. Ott járt a városi főkapitány, a főjegyző, a városi mérnök, valamint John M. Burke. Az őrnagy azért érkezett, hogy lefizesse a különböző illetékeket, annyit, amennyit a város megállapított működésükért. Elmondta a város megjelent vezetőinek, hogy másnap előreláthatólag kora reggel 5.25-kor érkezik az első vonatuk, utána sorban a többi, és a bevonulást a főutcán keresztül kívánják végrehajtani. Ekkor kellemetlen meglepetéssel szembesült, mivel a főkapitány azt követelte, hogy a váradvelencei állomáson pakoljanak ki, és nem engedélyezte számukra a főutcai bevonulást. Végül kompromisszumos megoldás született: a főpályaudvaron történt a kirakodás, de az új aszfaltra nem hajthattak rá a szekerek, és 2000 korona kauciót is be kellett fizetni a város pénztárába, az esetleges károk okozásáért.¹⁴³

A lakosság — a hivatali hercehurcáról mit sem tudva — több ezres tömegben tolongott a főpályaudvaron már órákkal a vonatok érkezése előtt. A főkapitány

142 Nagyvárad, XXXVI. évf. 158. sz. 6. p. 1906. július 7.

143 Nagyvárad, XXXVI. évf. 168. sz. 2–3. p. 1906. július 19. „Buffalo és a nagyváradai aszfalt. Amit kifejtettek a szerződésből. A főkapitány, mint aszfaltszakértő” címmel megjelenve.

komoly előkészületeket tett a rend fenntartásának érdekében, mintegy 50 gyalogos rendőr vett részt a rend biztosításában. Az első vonatok hozták a sátorvárost darabjaira szétszedve, és mire a harmadik vonat is megérkezett, a vásártéren már állt a sátor, és főtt az ebéd. A megállapodásnak megfelelően kerülővel, párhuzamos mellékutcákon vonultak az állatvásártérre. A vonulást így is rengetegen kísérték, egy helyen még az új aszfaltra is ráhajtottak, és így az új aszfalt is jól vizsgázott, mivel semmi baja sem lett. Az emberek délben indultak ki a városszéli táborhoz, zsúfolva voltak a villamosok és a járdák is, nagyon sok vidékről érkezett lehetett látni a helyieken kívül.

Az előadásokat is hatalmas tömeg nézte végig, reakcióikról így számolt be a sajtó: *„Általában az előadást nagy tetszéssel fogadta a közönség, különösen nagy ovációban részesítették Cody ezredest. A csatározók közül a vad indiánusokon kívül a vakmerő kozákok tetszettek, kik meglepő ügyességet tanúsítottak. Nagy lelkesedéssel fogadta a közönség az amerikai rezesbandától a Rákóczi indulót. Egy-egy előadást 10 ezer ember nézett végig.”*¹⁴⁴ Ha a tízezres nézőszám nem is állja meg a helyét, mivel a sátor 7500 férőhellyel rendelkezett, úgy tűnik, hogy telt házas közönség előtt szerepeltek az amerikai művészek. Ezt támasztja alá egy másik helyi lap tudósítása is: *„Mind a két előadásra megtelt közönséggel az óriás aréna. Az óriás aréna maga csodálni való, a lámpasorokkal, a reflektorokkal és a sok ezernyi főtől tarka nézőtérrel. Ha egyebet nem látnánk, mint azt a festői felvonulást, mikor a különböző fajok, nemzetek lovascsapatai fősorakoznak, ez már maga betölthetné az előadás programját. Óriási közönség nézte végig az amerikaiak ma esti bemutatkozását s minden szám vagy mutatvány után az elismerés zúgó moraja viharzott az arénában.”*¹⁴⁵

A lapok szerint a két előadáson 25.000 korona bevétel jött össze, míg a napi kiadásuk 19.000 koronára rúgott. Így tehát 6000 korona tiszta haszonnal járt a váradi szereplés, de a lap azt is tudni vélte, hogy Kolozsváron és Debrecenben is deficités volt a fellépés. Kolozsváron 10.000, Debrecenben 12.000 korona veszteséget könyveltek el ottlétük után. Közel 2000 korona a vállalat napi étkezési költsége, amely összeg mindig az adott város kereskedőit gazdagította, mert a napi ellátásukról helyben gondoskodtak friss árukból. Állítólag a szereplőknek havi 120 koronás fizetést biztosít az öreg ezredes, amelyből a művészek igen jól

144 Nagyvárad, XXXVI. évf. 169. sz. 4–5. p. 1906. július 21.

145 Nagyvárad Napló, IX. évf. 169. sz. 6. p. 1906. július 21.

éltek.¹⁴⁶ Vagyis nyugodtan kijelenthetjük, hogy Buffalo Bill vállalata haszonnal zárt, miközben a város és a környék lakói remekül szórakoztak.

Nem mindenkinek ment zökkenőmentesen a bepakolás. Másnap ugyanis nem mindennapi jelenetnek lehettek tanúi a helyi rendőrök. Két idegen támolygott be a kapitányságra, akiket itt „felejtett” a cirkusz. Az idősebb férfi istállómeister volt a lovak mellett, és olasz-horvát-német keveréknyelven elmotyogta, hogy *„péntek este kissé megízlelte a nagyváradit bort. Künn az állomásnál elszenderedett, s mire felébredt megdöbbenve látta, hogy magára maradt. Ő pedig üres zsebekkel maradt itt, alvás közben ugyanis valaki kifosztotta.”*¹⁴⁷ A másnapos istállómeister annyira nekikeseredett, hogy nem kívánta követni a társulatot, arra kérte a hatóságokat, segítsenek neki hazautazni Triesztbe. A másik kolléga nem az italtól, hanem betegségtől elgyötörtén mesélte történetét. Ő még Kolozsváron kapott el valami kórt, és olyannyira legyengült, hogy nem tud most tovább dolgozni. Az angol lovászfőnök a váradit orvos pihenést javasolt, a társulat pedig nem visz magával betegeket, ezért hagyták itt a városban. A két külföldi további sorsáról nem rendelkezünk több információval.

Szatmárnémeti (1906. július 21.)

A reklám itt is megmozgatta a helyi és a környékbeli lakosokat, ezért Szatmárnémetiben is nagy tömeg várta a cirkusz érkezését. A tömeg egész délelőtt körülvette a sátrakat, ahová a helyi közlekedési vállalat sűrűbb járatokat indított. Sőt külön vonatot is szerveztek a szatmárhegyi és erdődi látogatók számára, amely az esti előadás után (körülbelül fél 11) órakor indult vásártérről. A város komolyan készült tehát a külföldiek látogatására, és meg is lett az eredménye, mivel a délutáni előadásra csaknem az összes hely elkel. A két előadás között varieté koncertet láthatott a közönség 50 fillér belépti díj ellenében. Állítólag ezt is több ezren nézték végig, ahogy a kisebb sátrakban lévő mutatványok a *„mellék-komédia, majom-színház, csodaemberek”* is biztosan százakat vonzottak. Kétségtelen, hogy nagy sikert (a lap szerint 63.000 koronára tehető bevételt) ért el tehát a vállalkozás a városban. A helyi piac is igen jól járt: *„sok marhahúst, aprómarhát, főzeléknek valót, a lovaknak szénát, zabot stb. vásároltak össze, s az egyes szálló-*

146 Nagyváradit Napló, IX. évf. 170. sz. 6. p. 1906. július 22.

147 Nagyváradit Friss Újság, VII. évf. 201. sz. 2. p. 1906. július 22. A cikk „Akiket Buffalo itt hagyott” címmel jelent meg.

dák, vendéglősök, kávéházak népesek voltak.”¹⁴⁸A helyi vállalkozások nyereségére-e szavakból is következtethetünk: „*Buffalo Bill emberei többek közt 1000 pár virslit fogyasztottak el szombaton. Az esti vasúti fölrakodáskor 3 óra lefolyása alatt 26 hordó sört ittak meg Buffaloék a vasúti vendéglőben.*”¹⁴⁹Jó hangulatban indult útnak a csapat Máramarossziget felé.

Máramarossziget (1906. július 22.)

Máramarossziget volt a turné utolsó magyarországi állomása. A reklámozó gépezet itt is jól működött, a helyi lapban például így: „*A londoni Olympia arénában való szereplése után Cody ezredes egy 28 hetes angol körutat tett, azután télre hazatért mindenki. Tavaly Franciaországban voltak, a párizsi Mars mezőn 2 hónapot töltöttek. Mostani útjában Ausztria-Magyarország és Németország sok városát fogja meglátogatni. Kijelentette, hogy többé nem jön Európába.*”¹⁵⁰A különvonatok a hajnali órákban zakatoltak be a városba, 4 óra és 6.30 között. Úgy tűnik, hogy ebben a városban is nagy sikert arattak az idegenek, a lap erről így ír: „*Úgy a bevonulásnak, mint a sátrak felállításának nagy nézőközönsége volt, s ebéd utántól késő estig a különféle járművek szakadatlan sora vonult a vásártér felé, ahol a sátorváros bámulatos gyorsasággal felépült.*”¹⁵¹A produkciók érzékletes leírása után pedig így folytatódik a tudósítás: „*Úgy a délutáni, mint az esti előadáson óriási közönség volt jelen, amely erősen megélt a deli megjelenésű ősz ezredest és sokat tapsolt a bravúros mutatványoknak is. Az amerikai élelmességre jellemző különben, hogy még a sátrak szétszedése közben is — külön díj mellett — varieté előadást tartottak, amelynek szintén sok nézője akadt.*”¹⁵²Az előbbi méltató szavaknak teljesen ellentmond a másik máramarosi lap cikke, amelyet e címen közöltek: „*A Buffalo-svindli. Becsapott közönség. Nagy hűhó semmiért*” A tudósítás szerint Máramarost is meghódította az amerikai „*kókler király*”. Azt azért elismeri, hogy „*egész Máramaros izgatottan várta a Buffalo csapatát. Nemcsak a városból, de a megye legtávolabb eső községéből is láttunk nagyszámú érdeklődőt. A legnagyobb csalódottság érzésével és felhá-*

148 Szatmár-Németi, X. évf. 59. sz. 2. p. 1906. július 25.

149 Szatmár-Németi, X. évf. 60. sz. 3. p. 1906. július 29.

150 Máramarosi Lapok, XXI. évf. 28. sz. 5. p. 1906. július 12.

151 Máramarosi Lapok, XXI. évf. 30. sz. 6. p. 1906. július 26.

152 Uo.

borodással referáltak az előadásról.”¹⁵³ Lentebb pedig azt sérelmezi az újságíró, hogy az innen elvitt 30.000 korona bevételből nem maradt a városnak 2000 sem. A terménykereskedők biztosan jól kerestek a külföldi cirkusz érkezésével, hiszen lapértésülések szerint „*az állatok egy napi ellátására 28 métermázsa szénát, 21 métermázsa zabot és 30 métermázsa szalmát rendeltek.*”¹⁵⁴ Az utolsó városban tehát minden a tervek szerint alakult, Buffalo Bill jó bevétellel, elégedetten távozhatott a magyar területekről. A három különvonat a Galícia területén található város Kolomea (ma Kolomya, Ukrajna) felé robogott tovább. De ez már egy következő történet...

Összegzés

A forrásokból megállapítható, hogy milyen hatalmas utazó társaság volt Buffalo Bill vállalkozása: 486 alkalmazottat foglalkoztatott, 14 igazgatót, 150 fellépőszínezt, a többiek különféle munkások (rakodók, állatokat ellátó személyzet, hirdetési alkalmazottak, szakácsok stb.). Az embereken kívül 183 ló, és 8 öszvér „tagja” volt a vállalatnak. A társulat vonattal közlekedett, csak a mozdonyokat kellett bérelniük, saját 50 vagonból álló „járműparkkal” rendelkeztek. Míg az 1887-es londoni utazásuk során egy vonat¹⁵⁵ szállította a cirkuszt, 1906-ban már három. A három hosszú vonat istálló-kocsikból, nyitott-szerkocsikból, poggyász kocsikból állt.¹⁵⁶

A magyarok mindenhol ott vannak — szól a közhely, és valóban, Buffalo Bill társulatában két magyarral is találkozhattak a nézők. A társulatban szerepelt egy magyar legény, „*valami Csikós nevezetű, aki ezelőtt öt évvel Párizsban került a cirkuszhoz. Iparoslegény volt és származására nézve aradi. Csikós nagyon megtetszett Codynak és a nevéől eszébe jutván, 12 tagú csikóscsapatot is szervezett, amely a hadipostát őrizte. A magyar legények azonban a világhóborlásban elhaltak, lovaik elhullottak, csak Csikós maradt meg, aki mind kedveltebbé tette magát a nyugotik előtt. Úgy Cody ezredes mint Borker úgy találják lövésnél legbiztosabban a fehér golyókat, ha azokat Csikós dobálja a levegőbe. Az indusok pedig akik elvonultan élnek a többi fajtól, egyedül őt tűrik meg maguk között és valósággal*

153 Világosság, II. évf. 30. sz. 1–2. p. 1906. július 29.

154 Világosság, II. évf. 29. sz. 2. p. 1906. július 22.

155 Hahner, 2012. 312. p.

156 Részletes leírását lásd a Függelékben közölt 4. dokumentumban.

istenítik, semennyiért nem túrve, hogy valaki csak meg is sértse a magyar fiút.”¹⁵⁷ Ezek a sorok valószínűleg túlzóak, de tény, hogy a magyar csikós kalapos-bajuszos arca megjelent egy 1899-es naptáron is.¹⁵⁸

A fentiekből jól láthatuk, hogyan működött a társulat. Már a téli pihenésük ideje alatt elkezdődött a következő évad szervezése. Ezért kértek januárban helyhatósági és rendőrhatósági engedélyeket a fellépések helyszíneinek hatóságaitól. Gondosan megtervezték az útvonalat, szerződést kötöttek a vasúttal, megkérték a turné útvonalába eső városok vezetőségétől a szükséges területfoglalási, vízhasználati, plakátozási engedélyeket. Minden alkalommal éjszaka utaztak, és a kora reggeli órákban érkeztek meg vidéki állomáshelyükre. A lapok már két héttel az érkezésük előtt cikkeztek róluk, és egyöntetűen nagy várakozásról számoltak be. A beharangozásnak mindenhol meg is lett az eredménye, a pályaudvarokon, a korai órák ellenére, hatalmas tömegek várták a vonatok érkezését.

A megérkezés után következett a vonulás, amely szintén a show részét képezte: a társaság különleges tarka ruháiban átvonult a városok főutcáin a sátorvárosuk felállítására megkapott városzéli vásárterekig. A vidéki lakosság kísérte a nem mindennapi látványosságot, és megcsodálták a tábor villámgyors felépítését. Délután a legkülönbélebb szállítóeszközökön (fogat, bérkocsi, automobil, szekér, kerékpár, omnibusz és gyalog) indult meg a nép a vásárterek felé, majd izgatottan foglalták el helyeiket. Mindent amerikai precizitással intéztek, és éppen ez a profizmus az, amire felfigyelhetünk a társasággal kapcsolatban. Az összes munkásnak egy adott feladata volt, azt végezte óramű pontossággal, és lehető leggyorsabban. Így épült fel, (és tűnt el) szemképráztaóan gyorsan a sátorváros.

Hasonlóan modern és professzionális volt a reklámozás. A reklámhadjárat bázisul a vándorcirkusz három vonatából egy egész kocsi volt berendezve. Az itt dolgozó negyvenöt (!) személy kizárólag a népszerűsítéssel foglalkozott. „*Három csoportot alkottak, az első tizenöt munkás bérelt autón a környéket járta, a látogatott város 30 kilométeres körzetében található falvakban ott plakátokat helyezett ki. Minden szabad helyen, kerítésen, istállón felragasztják az illusztrált falragaszokat. A második csapat a városi hirdetőoszlopokat fedte be a plakátokkal, a harmadik pedig a kereskedőket járta be, és kirakataikban — ingyenjegyet adva a helyért — lógatják ki a plakátokat. Házról-házra is járnak még, illusztrált*

157 Békésmegyei Közlöny, XXIII. évf. 57. sz. 2. p. 1906. július 5.

158 *Jack Rennert–Henri Veyrier*: Cent affiches de Buffalo Bill’s Wild West. A kötet egy plakátgyűjtemény, a 28. a The Cody Calendar, 1899-ből, ahol Bill fejét 12 fontos alak veszi körül, egyikük a magyar csikós. Ezúton is köszönetemet fejezem ki a kötet rendelkezésemre bocsátásért Réti Károlynak.

*prospektusokat osztogatva. Naponta 15–20.000 nyomtatványt ragasztanak ki.*¹⁵⁹ Ezeket egészítette ki igazgatójuk John M. Burke 3–4 nappal korábbi érkezése, ami szintén a népszerűsítés részét képezte. Vagy a (kényelmetlenséggel néhol bírált) ülőhelyek helyzete is a jól szervezettséget bizonyítja: *„A jegyek váltásánál a legkisebb zavar nélkül történik minden. Minden jegytulajdonosnak megvan a maga határozott helye, mert csak annyi adatik ki, mint amennyi az ülések száma. Az ajtónállók nagy serege mindenkit helyére vezet.*”¹⁶⁰

A korabeli sajtó vizsgálata után az is látható, hogy 17 város esetében volt pozitív a fogadtatás, három helysége (Kassa, Munkács, Debrecen) csak negatív véleménnyel találkoztunk, míg öt város (Nyíregyháza, Nagyikinda, Versec, Gyulafehérvár, Segesvár) esetében sajnos nem rendelkezünk információkkal. Ahol több lap is megjelent, ott megfigyelhető, hogy az újságírók egymásnak is ellentmondanak, ezért a sajtóreakció ezekben a városokban vegyes. Amely város viszont készült a „Vadnyugat” látogatására rendőri biztosítással és a helyi közlekedés kibővítésével (Budapest, Szentes, Brassó, Nagyvárad, Szatmárnémeti), ott mindenhol zökkenőmentes és sikeres volt a fellépés, és a komoly nézőszám valószínűsíthető.

Budapesten 18 alkalommal léptek fel, háromszor a debreceni, aradi, brassói és a kolozsvári állomásokon, a többi városokban két előadást tartottak. A fővárosban akkoriban 800.000-en laktak, és (legtöbbször a teltházat valószínűsítve) megnézték a show-t körülbelül 120–150.000-en. Vidéken átlagosan 10–12.000-en mentek el a műsorokra, vagyis az ottani lakosság negyede látta az amerikai western-show-t. (Természetesen mindenütt sok volt a vidéki látogató.) Az újságok szerint Buffalo Bill városonként 25.000–100.000 korona bevételre tett szert, ami biztosan túlzás, de ha a legolcsóbb két koronás jeggyel számolunk, akkor 20–25.000 koronás bevételük lehetett egy-egy helyen. Habár a társulattal utazó író véleménye szerint: *„sajnos azt kell, hogy mondjam, hogy a bevételeink nem hozták a megszokottat. Magyarország csupán mezőgazdasági ország, kezdetleges betakarítási módszerekkel, és a lakosság nagy része, nők és férfiak egyaránt, végig a földeken voltak, míg ott jártunk.*”¹⁶¹ Mi azonban biztosra vesszük, hogy a vállalkozás sikeresen dolgozott Magyarországon (és valószínűleg a többi európai országban is).

159 Ellenzék, XXVII. évf. 145. sz. 4. p. 1906. június 28.

160 Szatmár-Németi, X. évf. 56. sz. 3. p. 1906. július 15.

161 Griffin, 2010. 113. p.

Az azonban kijelenthető, hogy a vidéki szállodások, kocsmárosok, kereskedők üzletének jól tett a műsor érkezése, mivel a lakosság fogyasztása mellett a vállalat napi étkezési költsége közel 2000 koronára rúgott, amely összeg mindig az adott város kereskedőit gazdagította, mert a napi ellátásukról helyben gondoskodtak friss árukból.

A korabeli vendéglősök anyagi haszna mellett, másféle hagyatékot, egyfajta szellemi örökséget is hagyott itt Buffalo Bill. A budapesti előadást többször is megnézte Baktay Ervin.¹⁶² Az akkor 16 éves kamasz fiú lelkében mély nyomot hagyott a Vadnyugat. Önéletírásában¹⁶³ így ír erről: „*Buffalo Bill megérdemelte hírnevét, és többet nyújtott, mint amennyit remélni mertünk volna. A Wild West előadás valóban feledhetetlen élmény volt. Még ma is eleven emlék bennem minden mozzanata.*” Baktay önéletírásában igen részletesen, és nagyon érzékletesen írja le élményeit az előadással kapcsolatban. Olvashatjuk, hogy mily izgalommal várta a show-t, az iskolában is állandó beszédtema volt a gyerekek között, amióta a plakátok megjelentek az utcákon. Ezután a műsor részletes, minden számra kiterjedő bemutatása következik, sűrűn dicsérve a mutatványokat. Ír még a fentebb szintén említett műsorfűzetről, amelynek rosszul fordított, magyartalan nyelvezete sok derűtséget okozott neki és barátainak. Összegzésként így fogalmaz: „*Buffalo Bill pesti szereplése nekem mindent felülmúló élmény volt. Fantáziám, a kalandosság, a lendületes gesztusok, a jellemző kosztümök iránti régi vonzódásom sohasem kapott még ennyi táplálékot, és sohasem elégült ki ennyire. S egyúttal történelmi, néprajzi ismereteim is gyarapodtak. Minden részletet megfigyeltem, tanulmányoztam és megjegyeztem. És megfogant bennem a dicső elhatározás: Harasztin majd én is megszervezek és bemutatok egy Wild West előadást!*”

Baktay Ervin nem beszélt a levegőbe! 1925-ben valóban létrehozta saját vadnyugati városát, Loaferstownt, amelyben ő lett sheriff. A western játékot az évente megrendezett „Wild West Zree Meeting”-ekben valósította meg.¹⁶⁴ A találkozók mindenkinek vadnyugati neve volt, a megjelenés alapfeltétele volt a korhű ruha

162 Baktay Ervin (1890–1963) festőművész, művészettörténész, orientalista, író, műfordító. 1926–1929 között Indiában tanulmányozta az indiai vallásokat és kultúrát, 1928-ban felkutatta Körösi Csoma Sándor egykori tartózkodási helyeit. 1930–1944 között a Földgömb című lap szerkesztője volt, 1946–1958 években a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum muzeológusa.

163 *Baktay Ervin: Homo ludens. Emlékeim nyomában.* Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 2013. (Megjelenés előtt.) A kéziratba való betekintésért köszönetemet fejezem ki a kötet szerkesztőjének, Kelényi Bélának.

164 *Hegymegi Kiss Áron: Baktay és a Wild West Zree Meetingek.* In: Homo ludens. Emlékeim nyomában. Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 2013. (megjelenés előtt)

és felszerelési tárgyak. A vadnyugati hangulat a találkozó idejére elárasztotta a helyszínt, folytak a pókereseták, a párbajok, amerikai dalokat énekeltek, táncoltak. A cowboy-játék mellé, megszülettek az indián táborok is, amelyeket 1931-től kezdve a nyári időszakban rendeztek meg. Baktay egészen 1953-ig vezette a társaságot, relikviái Dunaharaszti látványosságaként megtekinthetőek, bizonyoságául annak, hogy Buffalo Bill emléke ma is velünk van.

A vadnyugati show Budapest életét gyökeresen felforgatta, ahogy a vidéki lakosságnak is adott beszédtemát az amerikaiak megjelenése. Ha voltak is fanyalgók, valami olyan élménnyel gazdagodtak, amelyet sem azelőtt, sem azután nem éltek át, amelyet lehetett mesélni még az unokáknak is. A Vadnyugat egy hónapra beköltözött Magyarországra.

Függelék

1. táblázat. Buffalo Bill társulata magyarországi turnéjának helyszínei és a fellépések időpontjai

Helyszín	Időpont
Budapest	1906. június 16–24.
Miskolc	1906. június 25.
Kassa	1906. június 26.
Ungvár	1906. június 27.
Munkács	1906. június 28.
Nyíregyháza	1906. június 29.
Debrecen	1906. június 30–július 1.
Békéscsaba	1906. július 2
Szentes	1906. július 3
Szeged	1906. július 4
Nagykikinda	1906. július 5
Nagybecskerek	1906. július 6
Pancsova	1906. július 7
Versec	1906. július 8
Temesvár	1906. július 9
Arad	1906. július 10–11.
Gyulafehérvár	1906. július 12
Szeben	1906. július 13.
Brassó	1906. július 14–15.
Segesvár	1906. július 16.
Marosvásárhely	1906. július 17.
Kolozsvár	1906. július 18–19.
Nagyvárad	1906. július 20.
Szatmárnémeti	1906. július 21.
Máramarossziget	1906. július 22.

2. táblázat. *Buffalo Bill társulatának magyarországi műsora*¹⁶⁵

1.	A csillagos lobogó , amelyet a saját zenekar kísért.
2.	Díszfelvonulás , itt megmutatták magukat az összes lovasok.
3.	Lovas művészek előadásai: Cowboyok, kozákok, mexikóiak, arabok, dél-amerikai indiánok mutatják be nemzetük lovaglási módjait.
4.	Egy kivándorló csapat átkelése a síkságon . Far West mulatságai, a rézbőrűek támadása, amelyet a cowboyok visszavernek.
5.	Cody ezredes mutatványai : céllövész bemutató, feldobott tárgyakat talált el lóhátról.
6.	A Pony Express és lovasa : Érdekes bemutatása a csak egy évig fennálló Pony Express lovas posta szolgáltatnak.
7.	Nagy tűzgyakorlatok az Egyesült Államok katonái által bemutatva : A régi gyújtó zsinóros és a modern gyors tüzelésű ágyúk bemutatása.
8.	Az angol lovasság és a 10. sz. amerikai lovas hadtest műlovas mutatványai.
9.	Lótolvajok : Hogyan ítélték felettük?
10.	A Dead Wood Mail Coach megtámadása : A híres és jellegzetes postakocsi megtámadása indiánok által, amit a védekezők visszavernek.
11.	Arabok és japánok nemzeti játékainak bemutatója, akrobata mutatványok.
12.	Vakmerő lovas mutatványok.
13.	Mexikóiak bemutatója: A lasszóvetés tudományának szemléltetése, rohanó állatokra is.
14.	Johnny Baker a híres amerikai céllövő. Fejen állva, és háttal tükörből is célba talált.

165 Buffalo Bill show-jának hivatalos műsorfüzete az Országos Széchenyi könyvtárban található. A táblázatban összefoglalt műsorszámokat a füzetből vettük.

15.	Custer utolsó harca , avagy a Little Big Horne-i csata.
16.	Delvin Zuávok: Az Egyesült Államok honvédeinek katonai bemutatója: gyors alakzatba rendeződés, pontos fegyverhasználat, akrobata mutatványok.
17.	Cowboyok bemutatója: Sebes vágta közben tárgyakat vesznek fel a földről, lasszóvetés, vad lovak betörése.
18.	Az Egyesült Államok 6. lovas ezredének harcosai: Katonai bemutató.
19.	Fiatál indiánok lóversenye: Nyergeletlen lovakon zajlik a látványos küzdelem.
20.	Kaukázusi kozákok szenzációs ló mutatványai.
21.	Az élet Far Westben. Az indiánusok támadása egy telepítvény ellen.
22.	A „Rough Riders”-ek búcsúüdvözlete. Cody W. F. (Buffalo Bill) személyes vezetése alatt.

A hatalmas sátor mellett egy kisebb is szórakoztatta a betérő látogatókat. Ebben különféle érdekességeket bámulhattak a nézők száj tátva. A hivatalos műsorfüzet így reklámozta ezeket a mutatványokat: „*Nagy gyűjtemény emberi különlegességekből ezenkívül többféle különös és furcsa előadások. A maga nemében egyetlen mutatványok komikus trükkök, és ritka látványosságok, oly jelleműek, hogy mindenkit csodálkozásra és bámulatra kényszerítik.*”¹⁶⁶ A műsorfüzetben helyet adtak a reklámoknak is, hirdettek szállodát, vendéglőt, mulatót, de sérvkötőt is. Buffalo Bill nevével jelent meg a jellegzetes Stetson kalap reklámja, sőt a hős Buffalo Bill példaképül szolgálhatott a tehéntejet kedvelők számára is: „*Akarjátok, hogy gyermekeitek oly bátrak, megfélemlíthetetlenek, oly merészek, ügyesek és oly egészségesek legyenek, mint Buffalo Bill? Akkor már a babyt tápláljátok Székely-tejjel!*”¹⁶⁷ Az 50 fillérért árusított füzet részletezi a „kis” sátor fellépőit. Mivel ezek a produkciók is a show szerves részét képezték, részletes felsorolásuk a 3. táblázatban látható.

166 Buffalo Bill Wild West műsorfüzet, 32. p.

167 Buffalo Bill Wild West műsorfüzet, 77. p.

3. táblázat. A kisebb sátorban bemutatott kísérő show fellépői

Mille Octavie	kígyószelídítő
Hawa Nouma királyleány	a legkisebb nő
Moore Aron	afrikai óriás-néger
Walters Fred	tiszta kék testbőrű ember
Griffin tanár	szellemidéző és kardnyelő
Giovanni G. A.	idomított madarai- és majmaival
Sarckatto tanár	zeneértő nyulaival
Chinai csoport	akrobaták, kígyóemberek két kiváló szépségű leánnyal
Majom színház	komikus jelenetek majmok által előadva
Zelda	bűvésznő, kiszabadítja megkötözött kezeit erősen feszítő vasláncokból.

Forrásközlés

Az alábbi dokumentumok Budapest Főváros Levéltárában találhatóak, Budapest Székesfőváros Tanácsának iratai között (jelzetük: BFL IV.1407.b. IX-1922/1900. és BFL IV.1407.b VI- 813/1901). A dokumentumokat keletkezésük sorrendjében közöljük, megtartva az eredeti, korhű stílust.

Dokumentumok

1.

**A Tattersall Rt. levele Clarenc L. Dean-nek, a „Buffalo Bill’s Wild West” igazgatójának a Tattersall bérbeadásának feltételeiről
1906. január 28.**

Dr. Pekár Imre
Ügyvédi irodája
Budapest Dorottya utca 6.
Ügyszám 3212.-

Másolat.

T. Clarenc L. Dean úrnak
A „Buffalo Bill’s Wild West” igazgatójának

Budapesten.

F. hó 27-én kelt sorai megkereséseit illetőleg van szerencsénk a következőkben válaszolni. -

Amennyiben a „Budapest Székesfőváros Tanácsa” hozzájárul ahhoz, hogy a „Buffalo Bill’s Wild West” vállalat által mutatványok bemutatására az Ön által már ismert területünket a vállalatnak május hó végétől június hó közepéig terjedő időszakra albérletbe kiadhassuk, ebben az esetben feltételeink a következők:

A terület május 30-ika előtt el nem foglalható, ellenben annak elhagyását társulatunk részéről egész június végéig kiterjesztjük.

Amennyiben az előadások 10 napnál tovább nem tartatnak, úgy az egész idény átlagos béréül 2000 koronát követelünk, mely összeg már a terület elfoglalása előtt pénztárunknál készpénzben fizetendő. Ha az előadások 10 napnál több időre

terjednének, úgy a fenti bérátalányon felül még minden előadási nap után előre fizetve 200 koronát követelünk.

Társulatunk egy teljesen sík területet adna át, illetve jelölne ki a vállalat megbízottjának, melynek határán túl felszerelések le nem rakhatók, sem pedig azon kívül emberek vagy állatok nem tartózkodhatnak. Az átadandó térség részben sálakos kocsijárat pályára, részben pedig begyepesített terület, amelyet a vállalatnak bármilyen módon feltúrni /árkolni-gödrölni/ vagy arra bármilyen feltöltési anyagot reáfordítani tilos. Amennyiben ezen tilalom ellen a vállalat mégis vétene, ennek biztosítására tartozik pénztárunkhoz nyugtánk ellenében még külön 1000 koronát előre deponálni, mely összeg fedezésével társulatunk 10 nap alatt a térséget régi mivoltához képest visszaállíttatná s a kiadásokat igazoló okmányokat a netán még a letétből fennmaradó pénzeszággal együtt a vállalat megnevezett képviselőjének kiszolgáltatná.

Miután a vállalatnak bérbeadandó területen a szeszes italok kimérési jogát a „Tattersall” mostani vendéglőse Spalt Mátyás bírja, ennél fogva, amennyiben a vállalat maga öhajtana azon szeszes italokat nyilvánosan kimérni, ennek engedély-joga elnyerése végett előzetesen Spalt Mátyással megállapodásra jutni tartozik. Ezt a megállapodást a vállalat társulatunk titkári irodájában előzetesen bemutatni méltóztatik.

A fővárosi vízvezeték vizét a vállalat csak úgy használhatja, ha erre a főváros vízvezetéki igazgatóságától engedélyt nyer s ez esetben erre a területre külön alkalmazott vízóra adatai szerint a kivetett vízdíjat közvetlen a főváros pénztárához befizeti. Egyébként pedig a társulatunk kútjaiból fogyasztott víz teljesen díjmentes.

Végül a vállalat tartozik társulatunk titkári hivatalának felszólítására bármelyik előadásra a meghatározandó számú legelső-rendű ülőhelyekre szabad-jegyeket kiadni, mely szabadjegyeknek összes száma azonban a 30 darabot meg nem haladhatja. -

Kelt Budapesten, 1906. év január hó 28-án.

BUDAPESTI TATTERSALL R.T.

BUDAPESTEN

Külső Kerepesi út 5.7.9 sz.

Gálkropf Béla s.k.

Titkár.

BFL IV.1407.b. IX-1922/1900.

2.

**A „Buffalo Bill’s Wild West” beadványa a Budapest Székesfőváros Tanácsához előadásaik engedélyezése ügyében
1906. május 23.**

A tekintetes Székesfővárosi Tanácshoz

Budapest.

Sürgős kérvénye

Cody W. F. and Bailey James A. new yorki cégnek, mint a „Buffalo Bill’s Wild West” című vállalat tulajdonosának képv. Dr. Pekár Imre ügyvéd/: Budapest, V. Dorottya-utca 6./

városi adó összegének megállapítása és játék engedély kiadása iránt. -

1 drb. melléklet. -

Dr. Pekár Imre

Ügyvédi irodája

Budapest Dorottya u utca 6.

Ügyszám 3212.-

Tekintetes Székesfővárosi Tanács!

Az alulírott cég, mint a „Buffalo Bill’s Wild West” című vállalat tulajdonosai a következő tiszteletteljes kérelmet van szerencsénk a tekintetes Székesfővárosi Tanács elé terjeszteni. F. é. Június. hó 15.-én este külön vonatainkkal a Keleti Pályaudvarra fogunk érkezni és f. é. Június hó 16-tól f. é. június hó 24-éig bezárólag a Budapest Tattersall Részvénytársaság által a Külső Kerepesi úton rendelkezésünkre bocsátandó területen naponként két előadást, mely előadások lovasmutatványok bemutatásából állanak, kívánunk tartani. Ezen előadásaink tárgyában a következő tiszteletteljes kérelmünket van szerencsénk a tekintetes Székesfővárosi Tanács elé terjeszteni.

1/. Ide mellékelve van szerencsénk a Tattersall Részvénytársasággal Budapesten 1906. évi január hó 28-án az előadások megtartásához szükségeltető terület biztosítása tárgyában kötött szerződést egyszerű másolatban bemutatni, kérvén, miszerint ezen szerződésünket jóváhagyólag tudomásul venni méltóztassék.

2/. Tisztelettel kérjük, miszerint a tartózkodásunkkal kapcsolatos vízszükségletünk fedezete céljából utasíttassék a székesfővárosi vízvezetéki igazgatóság

arra, hogy az általunk igénybeveendő vízmennyiség megállapítása céljából az általunk bérelt területen egy külön vízórát állítson fel, mely vízóra alapján mutatózó vízfogyasztás után esedékes díjat közvetlenül a székesfőváros pénztárába fogjuk befizetni.

3/. Tisztelettel kérjük, miszerint méltóztassék az általunk fizetendő városi szállítási adót egy átalányösszegben megállapítani és ennek megtörténtéről a Kelti Pályaudvar állomásfőnökségét táviratilag értesíteni. Ezen adó megállapítása céljából a következő adatokat van szerencsénk közölni. Vállalatunk összesen az előadások megtartásával kapcsolatban, illetve a vállalat egész vezetésével kapcsolatban 486 embert alkalmaz, kik közül 14 egyén a vállalat igazgatását látja el, 150 egyén a vállalat előadásaiban vesz részt és a többiek különféle feladatokkal bíró munkások. Vállalatunk továbbá 183 lovat és 8 öszvért hoz magával külön vonatain. Ami az előadásokat illeti, vállalatunk kilencz napon át naponként két előadást kíván tartani, úgyhogy a székesfővárosban leendő tartózkodása alatt összesen tizennyolcz előadást fog tartani. A Hyppodrom üléseinek számát illetőleg van szerencsénk jelenteni, miszerint abban összesen 7500 ülőhely fog felállítatni, mely ülőhelyek túlnyomó többsége K. 2.- árral fog bírni, kissebsége pedig K. 4. K. 5., és K. 8. összegben lesz megállapítva. Ezen városi adó megállapítása tárgyában még megjegyezzük, miszerint a velünk üzleti összeköttetésben álló és az 1901. év április havában Budapesten tartózkodott Barnum and Bailey-féle vállalat egyrészt lényegesen nagyobb terjedelmű vállalat, másrészt pedig több előadást tartott Budapesten, mint amily számú előadást jelen vállalatunk kíván tartani, és ennél fogva tisztelettel kérjük, miszerint a városi adó összege a Barnum and Bailey vállalat által fizetett városi adónál lényegesen kisebb összegben állapíttassék meg.

4/. Tisztelettel kérjük továbbá, miszerint fenti előadásaink megtartásához a játékedvélyt a f. é. június hó 16-án délelőtt megtartandó helyszíni bizottsági szemle alapján megadni méltóztassék és méltóztassék már ezúttal a szegényalap javára általunk fizetendő összeg nagyságát aránylagosan kisebb összegben, mint amily összeget a Barnum and Bailey vállalat e czímen fizetett, megállapítani és erről bennünket értesíteni.

Midőn fenti kérelmeink sürgős elintézését meghatalmazott ügyvédünk útján újólag kérnök, maradtunk

Kelt Budapest, 1906. Május hó 23-án.-

kiváló tisztelettel

Cody W. F. and Bailey James A.

BFL IV.1407.b. IX-1922/1900.

3.

**Budapest Székesfőváros Tanácsa ülésének jegyzőkönyve a „Buffalo Bill’s Wild West” előadásainak engedélyezése ügyében
1906. június 7.**

Budapest Székesfőváros Tanácsa.

1906. évi 104509. tan. Szám. IX. üo.

Előadói Ív.

1906. évi június hó 7. napján tartott tanácsülés.

Rózsavölgyi Gyula h. polgármester elnöklete alatt jelen voltak:

Viola Imre és Kun Gyula h. alpolgármesterek, dr. Bárczy István, Lung György, dr. Melly Béla, Piperkovits Bátor, dr. Vaszilievits János, Vosits Károly tanácsnokok és dr. Bódy Tivadar, gr. Festetich Géza, Rényi Dezső h. tanácsnokok.

Tárgyaltatott: Cody W. F. and Bailey James A. newyorcky czégnek mint a „Buffalo Bill’s Wild West” című vállalat tulajdonosának kérvénye a Tattersall területén rendezendő lovasmutatványok engedélyezése tárgyában.

Előterjesztés: (Sürgetik)

A t. tanácsi IX. ügyosztályhoz továbbítjuk azzal, hogy a főváros tulajdonát képező és a Budapesti Tattersall részv. Társaság által bérelt területnek a folyamodó vállalat által kívánt célra való használata ellen észrevételünk nincsen, csupán kikötendő volna, hogy a kérdéses vállalat a lóvásárok rendes megtartását nem akadályozhatja, illetve meg nem nehezítheti.

Megjegyezzük azonban, hogy megfontolandó volna, vajon általában kívánatos-e, hogy külföldi vállalatnak egyelőre 9 napra és 18 előadásra tervezett szereplése a helybeli színházak, czirkusz és egyéb mutatványosok érdekében való-e, és, hogy az ezen vállalat által beszédendő s a bejelentett helyek száma és középára (7500 ülőhely átlag 4 koronával számítva) szerint napi két előadást számítva, amint ezt a beadvány mondja az 500.000 koronát jóval meghaladó bevételi összeg a fővárosból és az országból ki fog vándorolni, annélkül, hogy akár a közönség valamely különleges, művészi becsú látványosságban részesítettetett volna, akár a vállalat itt tartózkodása révén a főváros kereskedelme, fogyasztási piacza vagy egyéb gazdasági iránya a jelzett összegű veszteséggel szemben csak némileg arányban álló ellenértéket nyerne, annál kevésbé, mivel a kérvény szerint is a

vállalat az összes személyzeti és egyéb szükségletét magával hozza, s 10 nap múlva mindenestül ismét eltávozik, sőt értesülésünk szerint a vállalat az ő alkalmazottjainak élelmezéséről is maga gondoskodik s a fegyelem szempontjából meg sem engedi, hogy alkalmazottjai a rövid itt tartózkodásuk alatt, amikor fizikailag amúgy is teljesen igénybe vannak véve, (naponkint két előadás) a költekezésre alkalmat keressenek.

Budapesten, 1906. évi május hó 31-én.

A tanácsi VIII. ügyosztály

2. 2. 2. H.

A Cody W. F. and Bailey James A. newyorky cég mint a „Buffalo Bill és a Wild West” című vállalatok tulajdonosa, a budapesti Tattersall területén 1906. évi június hó 16-ától június hó 24-éig bezárólag lovasmutatványokból álló előadásokat szándékozik tartani.

E célból folyamodó társas cég oly egyezsége lépett a budapesti Tattersall részvénytársaság igazgatóságával mely szerint a részvénytársaság igazgatósága hajlandó az előadások megtartásához szükséges területet folyamodó vállalatnak 10 napi időtartamra 2000 korona bérért bérbeadni.

A folyamodó vállalat által ezek alapján előterjesztett kérelemre, a tanács hozzájárul ahhoz, hogy folyamodó vállalat az 1906. évi június hó 16-ától június hó 24-éig bezárólag naponkint két vagyis 9 napon át, összesen tizenhét lovasmutatványokból álló előadást tartson, és jóváhagyólag tudomásul veszi a tanács folyamodónak a budapesti Tattersall részvénytársaság igazgatóságával a terület átengedésére vonatkozólag kötött egyezségét illetőleg kijelenti a tanács, hogy a maga részéről nincs észrevétele az ellen, hogy a budapesti részvénytársaság területe folyamodó vállalat által a jelzett célra használtassék, kiköti azonban a tanács, hogy a területnek használatra való átengedése a lóvadászok rendes megtartását nem akadályozhatja, illetve meg nem nehezítheti.

Felhívja egyúttal a tanács a vízvezetéki igazgatóságot, hogy a folyamodó vállalat által fogyasztandó vízmennyiség és az ez után fizetendő vízdíj megállapítása céljából a vállalat által bérelt területen, a vállalat budapesti tartózkodásának tartamára, a vállalat költségére külön vízóra felállítása és az esedékes vízdíjnak kivetése és előírása iránt saját hatáskörében intézkedjék.

A vállalat által a mutatványos előadások megtartására a játékkengedély megadása iránt előterjesztett kérelem ügyében a tanács nem lévén határozathozatalra illetékes, felhívja folyamodót, hogy a játékkengedély megadását a m. kir. államrendőrség főkapitányánál kérelmezze.

A vállalat által tervezett 18 mutatóványos előadás után a 393/889. kgy. sz. szabályrendelet III. és IX. pontjai alapján és értelmében a székesfővárosi szegényalapot megillető és a nyers bevétel 5%-ának megfelelő járuléknak átalányösszeggel leendő megváltása iránt előterjesztett kérelemre a tanács elfogadja a tan. IX. ügyosztálynak a vállalt képviselőjével folytatott tárgyalások alapján előterjesztett azon javaslatát, hogy a vállalat által tervezett és a jelzett napokon és számban tartandó előadások után a vállalat a szegényalapot megillető 5%-os járulék megváltása címén 1400 korona szóval Egyezernégyszáz koronát fizessen a székesfőváros központi pénztárába.

Felhívja ennél fogva a tanács folyamodó vállalatot, hogy ezt az összeget az előadások megkezdése előtt, legkésőbb folyó évi június hó 16-ának déli 12 órájáig a székesfőváros központi pénztárába, ezen határozatra való hivatkozással fizesse be.

Figyelemmel arra, hogy a vállalt beadványából a vállalat által az előadások megtartása céljából emelendő létesítményekről azok mineműségéről a tanács képet egyáltalán nem alkothat magának, és arra nézve, hogy a létesítmények a tűzrendészeti és életbiztonsági követelményeknek megfelelőleg állítatnak e fel, a beadványban elmondottak semmi támpontot nem nyújtanak, felhívja a tanács a tanácsi IX. ügyosztályt, hogy a vállalat által emelendő létesítményeken, azok használatba vétele előtt az állandó színházvizsgáló bizottság közbejöttével tartson helyszíni szemlét és felhatalmazza egyúttal a bizottság elnökét, hogy ezen bizottsági szemle alkalmával a felmerülő szükséghez képest a tanács nevében kötelező erejű rendelkezéseket tegyen.

Miről a tanács a tanácsi IX. ügyosztályt, a 10 ker. elöljáróságot, a számvevőséget, a vízvezetéki igazgatóságot, a Cody W. F. Bailey James A, newyorki céget képviselője dr. Pekár Imre budapesti ügyvéd útján a budapest Tattersall részvénytársaság igazgatóságát felzetten, a m. kir. államrendőrség főkapitányi hivatalát pedig átíratilag értesíti.

Budapesten, a székesfőváros tanácsának 1906. évi június hó 7-én tartott üléséből.

h. polgármester

BFL IV.1407.b. IX-1922/1900.

4. Dokumentum

**Budapest Székesfőváros Tanácsa ülésének jegyzőkönyve a „Buffalo Bill’s
Wild West” szállítmányainak városi vámja ügyében
és a vonatok összeállítása
1906. június 7.**

Budapest Székesfőváros Tanácsa.

1906 évi 115344 tan. ügyosztály szám.

Előadói Ív.

1906 év június hó 7. napján tartott tanácsülés.

Rózsavölgyi Gyula h. polgármester elnöklete alatt jelen voltak: Viola Imre, Kun Gyula, Lung György, Vosits Károly, dr. Vaszilievits János, Piperkovics Bátor, dr. Bárczy István és dr. Melly Béla tanácsnokok, dr. Bódy Tivadar, Rényi Dezső és gr. Festetich Géza h. tanácsnokok.

Tárgyaltatott: A Buffalo Bill Wild West féle szállítmányok megvámolása tárgyában teendő intézkedések.

Határozat:

Tekintettel arra, hogy a „Buffalo Bill Wild West” társaság szállítmányai majdnem azonosak az 1901 évben itt járt Barnum és Bailey cég szállítmányaival, ennélfogva elhatározza a tanács, hogy nevezett társaság tulajdonát képező 49 vasúti kocsis szállítmányai után a városi vámot a Barnum és Bailey cég által 62 vasúti kocsirakomány után fizetett 2061 K-hoz arányosítva 1628 K 85 f. azaz Egyezer-hatszázhuszonnyolc Korona 85 fillér átalányösszegben állapítja meg.

3. Miről a Buffalo Bill Wild West cég képviselőjében dr. Pekár Imre ügyvéd úr és a számvevőség felzetten a m. kir. államvasutak igazgatósága pedig átirat kapcsán értesítetik.

Kmft.

II.
Átirat

A m. kir. államvasutak Tekintetes Igazgatóságának Budapesten

A vonatkozó határozatunk másolatának megküldése mellett tisztelettel megkeresük, hogy a Buffalo Bill Wild West cég 49 vasúti kocsirakománya után a városi vámot a határozatban foglaltakhoz képest beszédni méltóztassék.

olvashatatlan aláírások

felzet: 1.) dr. Pekár Imre ügyvéd

2.) számvevőség

**„Buffalo Bill Wild West”
Vonatainak 3 részbeni összeállítása.**

I. rész:

Istálló-kocsi, 109. számú.

7. Nyitott szerkocsi, 127., 152., 153., 147., 128., 136., 149. számú.

5. Istálló-kocsi, 108., 110., 113., 114., 115. számú.

3. Háló-kocsi, 51., 54., 57. számú.

1. Munkás háló-kocsi, 106. számú.

18. kocsi hossza: 295,95 méter, Súly: 382 tonna.

Teljes hosszúság 2 podgyász-kocsi hozzákapcsolásával, előírás szerinti minta és a mozdony 345,659 méter.

II. rész:

Istálló-kocsi, 102. számú

14. Nyitott-szerkocsi, 157., 130., 159., 143., 141., 133., 132., 127., 146., 145., 144., 135., 156., 131. számú.

1. podgyász-kocsi, 100. számú.

16. Kocsi hossza: 263,509 méter, Súly: 357 tonna.

Teljes hosszúság 2 podgyász-kocsi hozzákapcsolásával és a mozdony 312,719 méter.

III. rész:

Istálló-kocsi, III. számú.

8. Istálló-kocsi, 116., 117., 118., 119., 120., 121., 122., 101. számú.

5. Háló-kocsi, 50., 52., 53., 55., 56. számú.

1. Istálló-kocsi, 107. számú.

15. Kocsi hossza: 247,05 méter. Súlya: 301 tonna.

Teljes hosszúság 2 podgyász-kocsi hozzá kapcsolásával és a mozdony 295,95 méter.

49 Kocsi összesen képezi a 3 vonatot.

1. hirdetési-kocsi 20 tonna súllyal. E kocsi mindég egy héttel előre megy, a „Buffalo Bill 's Wild West” társaság előadásainak hirdetése és falragaszainak elhelyezése végett és minden személyvonathoz hozzá csatolható.

Összesen: 50 kocsi.

A 109., 112., 100., 111., és a 107. számú kocsik a különvonatoknál első és utolsóknak is kapcsolhatók: az egyik vége ezen kocsiknak önműködő amerikai összekötő fékkel, a másik vége pedig normális összekötő fékkel vannak ellátva.

A 116. és 117. számú kocsik ugyancsak ilyen felszereléssel vannak ellátva, — arra az esetre, ha szükség kívánja, ezek 2 normális összekötő kapcsot is képezhetnek.

Ha ezen kocsik közönségesen a 3-ik részben szalasztatnak, akkor a 2 normális vég össze lesz kötve.

Bécs, 1906. Május hó 8-án.

BFL IV.1407.b. VI-813/1901.

5. Dokumentum

Budapest rendőr-főkapitányának határozata a „Buffalo Bill's Wild West” előadási engedélyének feltételei tárgyában 1906. június 16.

A budapesti m. kir. államrendőrség főkapitányi hivat.
20106 sz. 1906.

Határozat

Clarence L. Dean és F. B. Hutchinsonak mint a Buffalo Bills Wild West című vállalat igazgatóinak kérelmükre megadom az engedélyt arra, hogy f. é. június hó 16-tól f. június hó 24-ig bezárólag a k. kerepesi úton levő Tattersall területén fölállított sátorhelyiségekben a bélyegilletékek, az engedélydíjak, felügyeleti stb. díjak előzetes kifizetésének kötelezettsége és az alant felsorolt feltételek mellett naponta délután 2 1/2 órától és este 8 órától éjjeli 11 óráig 8 korona legmaga-

sabb belépti díj mellett különféle lovas mutatványokat a lovas mutatványok után ugyanazon a helyen külön 50 fillér mellett „varieté” előadásait végül egy mellék sátorban 50 fillér legmagasabb belépti díj mellett naponta délután 1 órától éjjeli 11 1/2 óráig különféle mutatványi előadásokat tarthassanak.

Az engedély feltételei a következők:

A C-K betűkkel jelzett és a számozott helyeket magában foglaló tribünön a közönség szabad fel és lejáratainak biztosítása céljából az 1- és 16 számmal jelzett széksorok illetőleg azoknak megfelelő helyek el nem adhatók, illetve lejárati utaknak fenntartandók.

Az utolsó széksorok mögött erős kötél feszítendő ki oly célból, hogy ez az ott helyet foglaló közönséget a leesés veszélyétől megóvja.

A számozatlan helyek céljára szolgáló A és M betűkkel megjelölt szék tömbökön, illetve tribünökön szabad közlekedési utak nyitandók mégpedig akként, hogy minden második oszlop mentén a tribün egész magasságában 1 méter széles tér üresen hagyandó, annak határvonala erős vörös színezéssel megjelölendő és az akként nyitandó szabad közlekedési utak elé „feljárat szabadon hagyandó” jelzéssel alkalmas táblák helyezendők el. A vállalat által alkalmazott rendezők tartoznak ügyelni arra, hogy a feljáratul szolgáló ezen közöket a nagyközönség ülőhely céljára el ne foglalja.

Az ülőhelyek első sora és a páholyok között legalább 50 cm széles út hagyandó.

A széksorok közötti padozati úrt a lábdeszkáknak egészen be kell tölteniük s a tört deszkák haladéktalanul kicserélendők.

Az M. betűvel jelzett tribün szélén alkalmazott s támasztékul szolgáló kötél a teljes ellenálló képesség kifejtésére alkalmas módon megfeszítendő.

A számozott helyek tribünje és az M. betűvel jelzett tribün között a Tattersall területére szabad kijárat létesítendő, mely a külső kerepesi úton levő kerítés mentén a főbejáratral megfelelő kapcsolatot nyerjen.

A vállalat tartozik az egész területnek kellő világítással való ellátásáról gondoskodni s különösen a főbejárat előtti udvari szabad téren legalább két nagy ívlámpát alkalmazni.

A dohányzás az egész nézőtéren eltiltandó s erre a vállalat alkalmazottai különösen ügyelni tartozik.

Megfelelő víztartókról — különösen az istállók mentén — gondoskodni kell.

Az összes kijáratok fel és lejárók magyar nyelvű felirattal látandók el s a feliratok szembetűnő módon helyezendők el.

A vállalat tartozik gondoskodni arról, hogy magyar nyelven beszélő helyrendezők elegendő számban álljanak a közönség rendelkezésére.

Tartozik végül a vállalat az önkéntes mentőegyesületnek az előadásokhoz való kivonulását kikérni, illetőleg e részben az egyesület vezetőségénél megfelelően eljárni.

A lovasmutatványok után esedékes díjakat az engedély díjjegyzék A 13/VII. Téttele alapján a következőben állapítom meg:

bélyegilleték 504 kor.

Rendőri engedélydíj 600 kor.

Városi engedélydíj 600 kor.

Összesen: 1704

A lovas mutatványok utáni varieté előadások után a következő díjak fizetendők az engedély díjjegyzék A 7/III. Tételének b. pontja alapján:

bélyegilleték 63 kor.

Rendőri engedélydíj 120 kor.

Városi engedély 60

Összesen 243 kor.

A mellékmutatványi sátor után díjjegyzék a 7/III tételének b. pontja értelmében a következők a díjak:

bélyegilleték 36 kor.

Rendőri engedélydíj 120 kor.

Városi engedélydíj 60 kor.

Összesen: 216 kor.

Ezen mutatvány után az engedély díjjegyzék általános megjegyzések 2 pontja 2 bekezdése értelmében az 5% nyers (?) bevételi járadék megváltása fejében beszedendő 60 kor.

Ezen határozmányok pontos betartásának ellenőrzése és a rendőri teendők elvégzése végett a lovasmutatványok és az után következő „varieté előadásokhoz” délután és este 1-1 ker. kapitány és egy-egy r. fogalmazó kivezénylését rendelem el, kik délután 1 1/2 órákor, illetve este 7 órákor tartoznak a helyszínen megjelenni.

A mellék mutatványi sátorba a négy első napra t.i. f. hó 16, 17, 18 és 19-én délután 1 órától 6 1/2 óráig és este 6 1/2 órától a mutatvány befejezésig 1-1 r. seg. fogalmazót rendelek ki, kinek kötelessége az általános közbiztonsági intézkedéseken felül különösen arról gondoskodni, hogy ezen sátorban életveszélyes tolongás ne támadhasson.

A sátor előtti udvar területére Pavlik Ferenc r. főfelügyelő vezetése alatt délután 1/2 1 órától este 1/2 7 óráig és este 1/2 7 órától az előadások és mutatványok befejeztéig a négy első napra t.i. f. hó 16, 17, 18 és 19-én és f. hó 24-én 1-1 r. felügyelő 1-1 lovas rendőr, 1-1 gyalog r. ellenőr és 11-11 gyalog rendőr, a többi

napokon pedig t. i. 20, 21, 22 és 23-án szintén Pavlik Ferenc r. főfelügyelő vezetése alatt 1-1 lov. r. 1-1 gy. r. ellenőr és 7-7 gyalog rendőr és naponta este 6 órától az előadások végéig 1 r. felügyelő teljesít szolgálatot, ezen rendőrök közül legalább 4 rendőr az előadás kezdetével a felügyeletes r. kapitány rendelkezésére bocsátandó.

Ezen felül még 4-4 detectív rendelendő ki, kik az egész területen és az összes helyiségekben teljesítenek szolgálatot.

Ezen kirendeltség díjait a vállalat vezetősége a r. pénztárnál lefizetni tartozik.

A főparancsnokság utasíttatik, hogy a Külső Kerepesi úton és egyáltalában az előadásokhoz vezető utakon és utcákon a szabad közlekedés és a rend fenntartása iránt intézkedjék.

Erről a X. ker. kapitányság a detektív testület, a r. főparancsnokság, az elnöki osztály, a kb. számvevőség felügyeletet tartó r. tisztviselők, Pavlik Ferenc r. főfelügyelő úr, Clarence L. Dean, T. B. Hertchinson igazgatók /található X. ker. Tattersall „Buffalo Bills vállalat”/ tudomás végett végül a szék. Főváros tanácsa, a X. ker. Előljáróság és a 10. ker. adófelügyelő helyettes úr átíratilag értesítetnek.

Budapest, 1906. június 16-án.

Boda
Főkapitány

BFL IV.1407.b. IX-1922/1900.

Források és irodalom

Levéltári források

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

IV.1407.b. Budapest Székesfőváros Tanácsának iratai

VII.2.e. Pesti (1875-től Budapesti) Királyi Törvényszék (1946-tól Budapesti Törvényszék) iratai, Cégbírói iratok, Budapesti Tattersall Rt. régi Cg. 1877/363, Cg. 47, Okm. 162 (Cg.=Cégszám, Okm.= Okmánytár)

X. 201.a. Budapesti Önkéntes Mentőegyesület, Mentőszolgálati naplók

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Szegedi Levéltára (MNL CsML)

IV.B.1406.b. Szeged Város Tanácsának iratai

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Fióklevéltára
(MNL CsMLSzL)

V.177.a. Szentés Város tanácsi jegyzőkönyvek

V.177.c. Szentés Város Polgármesterének iratai. Közigazgatási iratok

Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága

Nyomtatott források

Alföldi Ellenzék (Szentés)

Abaúj-Kassai Közlöny (Kassa)

Arad és Vidéke (Arad)

Békésmegyei Függetlenség (Békéscsaba)

Békésmegyei Híradó (Békéscsaba)

Békésmegyei Közlöny (Békéscsaba)

Borsodmegyei Lapok (Miskolc)

Brassói Lapok (Brassó)

Budapesti Hírlap (Budapest)

Budapesti Napló (Budapest)

Debreczen (Debrecen)

Debreczeni Független Újság (Debrecen)

Ellenzék (Miskolc)

Ellenzék (Kolozsvár)

Felsőmagyarország (Kassa)

Határőr (Pancsova)

Kolozsvári Friss Újság (Kolozsvár)

Munkács (Munkács)

Máramarosi Lapok (Máramarossziget)

Nagy Küküllő (Segesvár)

Nagyszebeni Újság (Nagyszeben)

Nagyvárad (Nagyvárad)

Nagyvárad Friss Újság (Nagyvárad)

Nagyvárad Napló (Nagyvárad)

Napló (Kassa)

Népszava (Budapest)

Ország-Világ (Budapest)

Pesti Hírlap (Budapest)
Pesti Napló (Budapest)
Szabadság (Marosvásárhely)
Szegedi Friss Újság (Szeged)
Szegedi Híradó (Szeged)
Szentesi Lap (Szentés)
Szentés és Vidéke (Szentés)
Székely Lapok (Marosvásárhely)
Szatmár-Németi (Szatmárnémeti)
Temesvári Hírlap (Temesvár)
Torontál (Nagybecskerek)
Torontáli Közlöny (Nagykikinda)
Ung (Ungvár)
Vadász és versenylap (Budapest)
Világosság (Máramarossziget)

Irodalom

- Berkes, 1986.* *Berkes Ildikó: A Western. Budapest, 1986.*
- Davis, 1994* *William C. Davis: A vadnyugat hőskora 1800–1899. Budapest, 1994.*
- Dee Brown. 1980.* *Dee Brown: Vasút a vadnyugaton. Budapest, 1980.*
- Griffin, 2010.* *Charles Eldridge Griffin: Four years in Europe with Buffalo Bill. University of Nebraska Press Lincoln&London 2010.*
- Hahner, 2011.* *Hahner Péter: Újabb 100 történelmi tévhit, avagy amit biztosan tudsz a történelemről — és mind rossz- szul tudod... Budapest, 2011.*
- Hahner, 2012.* *Hahner Péter: A vadnyugat 20 hős, 20 talány. Buda- pest, 2012.*

- H. Orlóci*, 2006. *H. Orlóci* Edit: Szabad a porond, A magyar cirkuszi testnyelvjáték 1890-1914. József Műhely, 2006.
- Jacquin*, 2006. Hétköznapi élet Buffalo Bill korában. Budapest, 2006.
- Kovács*, 2004. *Kovács László*: Vadnyugati vadászpuskák, Dénes Natur Műhely, 2004.
- Utley*, 2004. *Robert M. Utley*: A lándzsa és a pajzs Ülő Bika élete és kora. Budapest, 2004.
- Vadnyugati, 1985. Vadnyugati történetek. Budapest, 1985.